



Внеконкурсная программа фестиваля Любимовка-2024



Драматургия против войны – 2024



Заборонені почуття

... під час війни

*Verbotene Gefuehle*

... in Zeiten des Kriegs

Запретные чувства

... во время войны

Ein Projekt von: Nana Grinstein, Nadiia Humeniuk, Friederike Meltendorf, Natalia Reznichenko, Henrike Schmidt, Julia Solovieva, Julia Zeichenkind. Unser Team ist multinational und mehrsprachig: geflüchtete Ukrainer\*innen und Russ\*innen, in Hamburg lebende Deutsche. Seit September 2022 treffen wir uns monatlich, sprechen über den Krieg, Utopien und konkrete Taten.

Kontakt: (p)ostkartell. verein für angewandte kulturforschung e.v.  
schmidt@postkartell.org

Gefördert durch »ART CONNECTS – Hilfsfonds für Projekte mit schutzsuchenden Kulturschaffenden«

Grafik und Illustration: Julia Zeichenkind





Предложенный текст не является пьесой, это фрагменты интервью, проведенных участниками проекта “Запретные чувства во время войны” с разными людьми из Украины (находящимися как в Украине, так и за ее пределами), России (находящимися как в России, так и эмигрировавшими), Германии и других стран.

Проект был задуман и осуществлен в 2023–2024 гг. как социально-художественное исследование. Авторки проекта – Нана Гринштейн, Надия Гуменюк, Фридерике Мельтендорф, Наталия Резниченко, Юлия Соловьева, Юлия Цайхенкинд, Хенрике Шмидт, – собрали большой массив интервью на трех языках – украинском, немецком и русском, – и избрали форму читки некоторого количества их фрагментов, наиболее полно раскрывающих затронутые респондентами темы, чтобы представить результаты своего исследования широкой публике. Так родился этот текст. Читка состоялась 22 июня 2024 года в Гамбурге.

Таким образом, текст состоит из фрагментов на трех языках. Для удобства чтения после каждого фрагмента приведены переводы на два других языка. Точно так же устроена и читка. Во время чтения на каком-либо одном языке на экран проецируются переводы на два других. Респонденты анонимизированы.

Тексты читаются теми, кто брал интервью, то есть, нами. То, что мы сами как интервьюеры воспроизводим мысли и чувства людей, которые они доверили нам, кажется нам важным.

Художественное оформление проекта создано Юлией Цайхенкинд. Неотъемлемой частью читки также является небольшая выставка ее работ, отражающих ее впечатления от историй, которые мы озвучиваем со сцены.

Читка фактически является готовым проектом, который может быть представлен публике. Мы не позиционируем это мероприятие как театральное, хотя у него определенно есть родство с документальным театром.

Проект родился внутри небольшого сообщества, созданного в сентябре 2022 года в Гамбурге и состоящего из людей из Украины, Германии и России. Наш форум называется “Ukraine Gespräche”, это безопасное пространство, где участники могут откровенно говорить о том, что пережили и переживают в связи с развязанной Россией войной против Украины, делиться своими чувствами, рассказывать об этапах своей жизни и находить мосты взаимопонимания.

Проект “Запретные чувства во время войны” начался как наша частная гражданская инициатива, а затем был поддержан Гамбургским фондом ART CONNECTS – Hilfsfonds für Projekte mit schutzsuchenden Kulturschaffenden.



1.

**Олена, 43 роки, фінансист, Маріуполь-Донецьк, зараз проживає в Гамбурзі**

Єдине, чого я досі не можу робити - думати про майбутнє. Я намагаюся, але мені не вдається. Мене наче поглинає безодня, чорна прірва.

Війна для мене почалася в 2014-му році. Моїй донечці тоді виповнилося півтора року. Ми жили в Донецьку. Напередодні нового року я ретельно продумувала довгострокові плани. Усі вони зруйнувалися, коли нам довелося залишити щойно придбану квартиру з ремонтом, меблями, кондиціонерами. Все в ній було зроблено "під себе", так як мені було зручно. Я зосталася ні з чим, з маленькою дитиною на руках.

Років п'ять пішло на те, щоб облаштуватися в Києві. У моєму гардеробі з'явилися перші красиві речі замість мінімального набору практичних речей. Зараз я посміхаюся, згадуючи, що мені довелося все залишити в київській квартирі. І я вкотре переживаю етап мінімального набору практичних речей. Я не в змозі думати про майбутнє і планувати вихід з цього становища. У мене паморочиться в голові і я знову відчуваю, що лечу в чорну прірву.

Мені боляче думати про Донецьк, колись неймовірно гарне, розвинене індустріально, перспективне, квітуче місто, в якому проходило моє безтурботне, насичене, цікаве моє життя. Це життя перетворилося на руїни разом із моїм містом. І з містом, у якому я була народжена - Маріуполем. Де в перші місяці повномасштабного вторгнення моя мама загинула в підвалі, ховаючись від ракет. Її тіло лежало у дворі, допоки знайомі не поховали її. У мене було там багато друзів. Зараз хтось залишився, хтось загинув. Я забороняю собі згадувати свої дитинство і юність, що пройшли там, де зараз суцільні руїни і горе.

**Елена, 43 года, финансист, Мариуполь-Донецк, сейчас находится в Гамбурге**

*Единственное, чего я до сих пор не могу делать - думать о будущем. Я пытаюсь, но не могу. Мне кажется, я падаю в бездну, в черную яму.*

*Война для меня началась в 2014-ом году. Моей дочке исполнилось полтора года. Мы жили в Донецке. Был новый год, и я тщательно продумала все долгосрочные планы. Все планы рухнули, когда нам пришлось оставить только что купленную квартиру с законченным ремонтом и мебелью, кондиционерами. Всё в ней было сделано "под себя", так как мне было удобно. Я осталась ни с чем, с маленьким ребенком на руках.*

*Лет пять понадобилось на то, чтобы освоиться в Киеве. В моем гардеробе появились первые красивые вещи вместо минимального набора практичных вещей. Сейчас я улыбаюсь, вспоминая, что мне снова пришлось всё оставить в киевской квартире. И я снова переживаю этап минимального набора практичных вещей. Я не могу думать о будущем и планировать выход из*



этого состояния. У меня кружится голова и возвращается то самое чувство, когда я лечу в черную бездну.

*Мне больно думать о Донецке, когда-то невероятно красивом, развитом индустриально, перспективном, цветущем городе, в котором проходила моя безбедная, приятная, интересная моя жизнь. Эта жизнь рухнула вместе с моим городом. И с городом, в котором я была рождена - Мариуполем. Где в первые месяцы полномасштабного вторжения моя мама погибла в подвале, прячась от ракет. Её тело лежало во дворе, пока знакомые не захоронили её. У меня там было много друзей. Сейчас кто-то остался, кто-то погиб. Я запрещаю себе вспоминать свои детство и юность, прошедшие там, где сейчас сплошные руины и горе.*

### **Olena, 43, Finanzfachfrau, Mariupol-Donetsk, jetzt in Hamburg**

*Das einzige, was ich immer noch nicht kann, ist, an die Zukunft denken. Ich versuche es, aber ich kann es nicht. Es ist, als fiele ich in einen Abgrund, in ein schwarzes Loch.*

*Für mich hat der Krieg 2014 begonnen. Meine Tochter war damals anderthalb. Wir lebten in Donezk. Es war um Neujahr herum. Ich hatte langfristige Pläne gemacht. Alle Pläne brachen zusammen, als ich die gerade erst gekaufte Wohnung zurücklassen musste, frisch renoviert mit neuen Möbeln und Klimaanlage. Ich hatte alles genau nach meinem Geschmack eingerichtet. Jetzt stand ich ohne alles da, mit einem kleinen Kind auf dem Arm.*

*Es dauerte etwa fünf Jahre, bis ich mich an das Leben in Kyjiw gewöhnt hatte. In meinem Kleiderschrank tauchten gerade die ersten schönen Stücke auf – statt diesem winzigen Set praktischer Sachen. Jetzt muss ich lachen, wenn ich daran denke, dass ich ein zweites Mal alles zurückgelassen habe, nun in der Kyjiwer Wohnung. Und wieder erlebe ich diese Zeit mit dem winzigen Set praktischer Sachen. Ich kann nicht an die Zukunft denken und finde keinen Ausweg aus der Situation. Mir ist schwindelig und immer habe ich dieses Gefühl, in einen schwarzen Abgrund zu fallen.*

*Es tut mir weh, wenn ich an Donezk denke, das früher unglaublich schön war – eine industriell entwickelte, zukunftsstrahlende, blühende Stadt, wo ich ein gutes, interessantes Leben ohne Sorgen führte. Dieses Leben ist zusammen mit meiner Stadt zerstört. Genauso wie die Stadt, in der ich geboren bin – Mariupol. Wo in den ersten Monaten des russischen Angriffskriegs meine Mutter in einem Keller ums Leben kam, als sie sich vor den Raketen versteckte. Ihre Leiche lag lange im Hof, bevor ihre Bekannten sie bestatten konnten. Ich habe viele Freunde dort. Einige sind noch am Leben, einige tot. Unsere Häuser sind dem Erdboden gleichgemacht. Ich verbiete mir, an meine Kindheit und Jugend zu denken, die an einem Ort verliefen, wo jetzt nur Ruinen und Schmerz sind.*

## **2.**

### **Андрей, 56 лет, театральный режиссер, живет в Тель-Авиве**

Это было еще в мой первый приезд в Киев во время войны. Всё было очень эмоционально. И был один разговор, который произвел на меня разрушительное действие. Мы сидели с моим другом, это уже была поздняя ночь, и ну, конечно, много пили. Мой друг тоже театральный человек как и я. И он человек очень глубокий,



интересный. И ты обычно ждешь от человека, которого ты соизмеряешь с собой по некоторым параметрам, того же, что происходит с тобой и в тебе. Мы уже были сильно не трезвы, и он вдруг задает мне вопрос: «А вот как ты думаешь, как вообще-то все это может закончиться?» Или даже не «как это может закончиться», а «как это закончить?» Ну, у меня не было какого-то, естественно, ответа на этот вопрос, А он мне говорит: «Вот ты знаешь, а многие люди, и я в том числе, мы считаем, чтобы это закончилось, надо убить всех русских.» И это было так сказано, что исключало какую-либо возможность перевести это в какую-то другую плоскость, я даже не имею в виду иронию, а просто чтобы вывести разговор из этой плоскости.

Ну, я ему сказал: «Послушай, ну, понятно, что все, что я могу тебе сказать, это в каком-то смысле, банальность, но ведь из банальностей состоит большая часть нашей жизни. Поэтому смотри: ты как бы не можешь весь народ обвинять в чем-то!» А он говорит: «Ты не понимаешь, это не поможет, потому что это зло, которое должно быть искоренено!»

С этого момента я как-то абсолютно лишился возможности читать, то есть я, конечно, читаю на русском языке, понятно, да, но я читаю в основном переводную литературу. Моя любимая классика русская, я не могу её даже коснуться сейчас... Понимаешь, вот все, все вот те мысли, которые меня занимали, интересовали о необычности, особом пути русской культуры, парадоксе русской культуры, как будто перестали меня интересовать.

**Андрій, 56 років, театральний режисер, живе в Тель-Авіві,**

*Це було ще в мій перший приїзд до Києва під час війни. Усе було дуже емоційно. І була одна розмова, яка справила на мене руйнівну дію. Ми сиділи з моїм другом, вже було досить пізно, і ну, звичайно, багато пили. Мій друг теж театральна людина, як і я. І він людина дуже глибока, цікава. І ти зазвичай чекаєш від людини, яку ототожнюєш із собою за деякими параметрами, того самого, що відбувається з тобою і в тобі. Ми вже були дуже не тверезі, і він раптом мене запитує: "а ось як ти думаєш, як взагалі-то все це може закінчитися?" Або навіть "не як це може закінчитися", а "як це закінчити?" Ну, у мене не було якоїсь, звісно, відповіді на це запитання, А він мені каже: "Ось ти знаєш, а багато людей, і я зокрема, ми вважаємо, щоб це закінчилося, треба вбити всіх росіян". І це було так сказано, що унеможливлювало будь-яку спробу перевести це в якусь іншу площину, я навіть не маю на увазі іронію, а просто щоб вивести розмову з цієї площини.*

*Ну, я йому сказав: "Послухай, ну, зрозуміло, що все, що я можу тобі сказати, це, в якомусь сенсі, банальність, але ж із банальностей складається велика частина нашого життя. Тому дивись: ти ніби не можеш весь народ звинувачувати в чомусь!" А він каже: "Ти не розумієш, це не допоможе, тому що це зло, яке має бути викорінено!"*

*З цього моменту я якось абсолютно втратив можливість читати, тобто я, звісно, читаю російською мовою, зрозуміло, так, але я читаю переважно перекладену літературу. Моя улюблена*



*класика російська, я не можу її навіть торкнутися зараз... Розумієш, ось усе, усі ось ті думки, які мене приваблювали, привертали увагу, про незвичність, особливий шлях російської культури, парадокс російської культури, начебто перестали мене цікавити.*

### **Andrej, 56, Theaterregisseur, lebt in Tel Aviv**

*Das war bei meinem ersten Besuch in Kyjiw, nachdem der Krieg angefangen hatte. Alles war sehr emotional. Es gab da ein Gespräch, das auf mich eine verheerende Wirkung hatte. Ich saß mit meinem Freund zusammen, es war spät nachts und natürlich hatten wir schon viel getrunken. Mein Freund ist auch ein Theatermensch, so wie ich. Und er ist sehr tiefgründig und interessant. Und von einem Menschen, mit dem du dich in vieler Hinsicht verbunden fühlst, da erwartest du ja normalerweise, dass in ihm dasselbe vorgeht wie in dir. Wir waren wahrlich nicht mehr nüchtern, da stellt er mir auf einmal diese Frage:*

*„Also, was denkst du, wie kann das alles enden?“ Oder genauer: Nicht „Wie kann das enden“, sondern „Wie kann man das beenden?“ Ich hatte darauf, natürlich, keine Antwort. Und da sagt er: „Weißt du, viele Leute, darunter ich, meinen, damit das endet, muss man alle Russen töten.“ Und das war so gesagt, dass es jede Möglichkeit ausschloss, das Gespräch auf eine andere Ebene zu bringen, ich meine gar nicht Ironie oder sowas, sondern ganz einfach dem Gespräch eine andere Richtung zu geben.*

*Ich sagte also: „Hör mal, alles, was ich dir jetzt antworten kann, ist natürlich in einem gewissen Sinn banal, aber aus Banalitäten besteht nun mal der größte Teil unseres Lebens. Deshalb versteh doch: Du kannst nicht ein ganzes Volk dafür beschuldigen!“ Und er sagt: „Du verstehst nicht, das hilft alles nichts, denn es ist ein Übel, das an der Wurzel ausgerottet werden muss!“*

*Seit diesem Moment kann ich nicht mehr lesen – das heißt, ich lese natürlich, auf Russisch, das ist ja klar, aber ich lese vor allen Dingen übersetzte Literatur. Meine geliebte russische Klassik, die kann ich nicht mal mehr anfassen ... Verstehst du, einfach alles, all diese Gedanken, die mich beschäftigt, die mich interessiert haben, über die Besonderheiten, den eigenen Weg der russischen Kultur, das Paradoxe der russischen Kultur, all das hat mit einem Schlag aufgehört mich zu interessieren.*

### **3.**

#### **Nina, 43, aus Sankt Petersburg, Deutschlehrerin, wohnt seit 2002 in Hamburg**

Ich laufe in einer ukrainischen Demonstration vom Hamburger Hauptbahnhof zum Rathaus, neben mir brüllt eine junge Frau ins Megafon: “Russia is a Ter-ro-rist!” Zehn Mal, zwanzig Mal, fünfzig, hundert, ich zähle nicht, aber es ist sehr sehr oft. Und ich merke, wie mir das weh tut. Jedes Mal wie ein Schlag.

Wenn ich es selbst ausspreche, wenn ich selber Russland und Putin beschuldige, dann ist das etwas anderes. Aber wenn jemand anderes brüllt, dann merke ich, wie mir das wehtut. Ein Teil von mir bleibt doch mit diesem Russland verbunden, durch meinen Pass, meine Kindheit, Verwandte ... Es ist peinlich, das zuzugeben, irgendwie müsste man sich von all dem lossagen, davon, dass es ein Teil von einem ist, alles wegwerfen, aber das funktioniert



nicht. Also schleppt man all diese Schatten mit sich herum, all diesen Müll, all diese mottenzerfressenen Flügel.

***Ніна, 43 роки, з Санкт-Петербурга, вчителька німецької мови, з 2002 року живе в Гамбурзі***

*Ось я йду всередині української демонстрації від головного вокзалу Гамбурга до ратуші, і поряд зі мною дівчата з мегафонами кричать «Russia Is a Terro-Rist!» Десять разів, двадцять разів, п'ятдесят, сто, я не рахую, але думаю, що дуже багато. І я помічаю, як мені боляче. Щоразу це як удар. Коли я сама це вимовляю, коли я сама звинувачую Росію, Путіна, кричу, це інше. А коли хтось інший кричить, я відчуваю, як мені боляче. Все-таки якась моя частина з цією Росією пов'язана, паспортом, дитинством, моїми двоюрідними братами... Соромно в цьому зізнатися, начебто треба від усього цього відмовитися, о що частина мене викинути все це на смітник, але не виходить. Ось і тягнеш із собою всі ці тіні, все це сміття, всі ці з'їдені міллю крила.*

***Нина, 43 года, из Санкт-Петербурга, учительница немецкого языка, с 2002 живет в Гамбурге***

*Вот я иду внутри украинской демонстрации от главного вокзала Гамбурга к ратуше, и рядом со мной девушки с мегафонами кричат «Russia Is a Terro-Rist!» Десять раз, двадцать раз, пятьдесят, сто, я не считаю, но думаю, что очень много. И я замечаю, как мне больно. Каждый раз это как удар. Когда я сама это произношу, когда я сама обвиняю Россию, Путина, кричу, это другое. А когда кто-то другой кричит, я чувствую, как мне больно. Все-таки какая-то моя часть с этой Россией связана, паспортом, детством, моими двоюродными братьями... Стыдно в этом признаться, вроде бы надо от всего этого отказаться, от того, что часть меня, выкинуть все это на помойку, но не получается. Вот и тащишь с собой все эти тени, весь этот мусор, все эти съеденные молью крылья.*

**4.**

***Александра, 45 лет, осталась в Киеве, дизайнер по костюму***

Война это не только про фронт, это про моральное подавление, поэтому я должна выжить и продолжать чувствовать, должна быть красивой назло русским, пить кофе с марципаном, варить его на своем газу! Вы меня не победите! Видите, какая я красивая. Это злость, злорадство. Я еще не дошла до того, чтобы смотреть, как убивают русских оккупантов, но я знаю вполне здравомыслящих людей, которые успокаиваются таким образом, смотря такие видео. Они не говорят об этом напрямую, но когда понимают, что я приму это нормально, они признаются в этом. У меня нет этого пока, но есть такое злорадное “Я все равно здесь сижу, вся красивая, и пью горячий кофе!”.

***Олександра, 45 років, залишилася в Києві, дизайнерка з костюму***



*Війна ж це не тільки про фронт, це про моральне придушення, тож я маю вижити й відчувати, бути красивою на зло їм, пити каву з марципаном, варити її на своєму газу! Ви мене не переможете! Бачите, яка я гарна. Це злість, зловтіха. Я ще не дійшла до того, щоб дивитися, як вбивають російських окупантів, але я знаю цілком розсудливих людей, які заспокоюються таким чином, дивлячись ці відео. Вони не говорять про це безпосередньо, але коли розуміють, що я прийму це нормально, вони зізнаються в цьому. У мене немає цього поки що, але є таке зловтішне "Я все одно тут сиджу вся красива і п'ю гарячу каву!"*

**Alexandra, 45, in Kyjiw geblieben, Kostümdesignerin**

*Der Krieg, das ist nicht nur die Front, sondern auch moralische Unterwerfung, deshalb muss ich überleben und weiter Gefühle haben, muss schön sein aus Trotz gegen die Russen, Kaffee trinken mit Marzipanaroma, auf meinem eigenen Gasherd zubereitet! Ihr werdet mich nicht besiegen! Seht her, wie schön ich bin. Da ist Wut, da ist Rachsucht. Ich bin noch nicht so weit, dass ich mir anschau, wie russische Okkupanten getötet werden, aber ich kenne durchaus vernünftige Menschen, die sich beruhigen, indem sie sich solche Videos anschauen. Sie reden nicht direkt darüber, aber wenn sie sehen, dass ich das okay finde, gestehen sie es ein. Bei mir ist das noch nicht der Fall, aber ich habe diese trotzig-schadenfrohe Haltung: „Ich sitze immer noch hier, wunderschön, und trinke heißen Kaffee.“*

**5.**

**Philipp, 53 Jahre, Informatiklehrer, Berlin**

Die Russen unterstützen mit ihrem eigenen Handeln ein völlig unmoralisches Tun – sie gehen da hin, um andere Leute zu erschießen und wenn sie dabei selber draufgehen, dann merke ich, dass ich Schadenfreude empfinde. Naja, ich habe diese widerwärtigen Gefühle. Wegen dieser Schadenfreude, die ich bei dem jämmerlichen Verrecken von Menschen empfinde – da schäme ich mich schon sehr für. Auch für den Niedergang dieses Landes freue ich mich dann.

Ich mochte in Russland immer den Rausch, ich mag die Übertreibung und so. Und dieses auch mal über die Regeln Hinwegspringen. Aber diesmal haben sie es übertrieben. Damit sind die anderen Gefühle noch nicht weg. Aber das ist so eine zivilisatorische Lektion, die sie lernen müssen. Also so ungefähr wie wir im Zweiten Weltkrieg, aber das war zehn Nummern größer, was wir da versucht haben. Und damals mussten wir das halt lernen.

Aber ich glaube, das müssen alle Russen lernen. So ein bisschen wie wir das lernen mussten: Nee, so geht es nicht. Und das lernen die jetzt. Hoffentlich. Und deswegen muss der Krieg halt noch so ein Jahr oder zwei weiterlaufen. Dass der Schaden wirklich so groß wird. Dass es irgendwann zusammenbricht.

**Філіп, 53 роки, викладач інформатики, Берлін**





*Росіяни підтримують усіма своїми діями абсолютно аморальні діяння - вони їдуть туди, щоб стріляти в інших людей. І коли вони самі там гинуть, я розумію, що зловтішаюсь. Ну, отакі у мене огидні почуття. І за цю зловтіху, яку я відчуваю через безліч жахливих смертей, мені дуже соромно. І водночас я радію занепаду, який приходить у цю країну.*

*Мені завжди подобалося в Росії це шаленство, пристрасть, мені подобається відсутність почуття міри у всьому і таке інше. І ці їхні порушення правил - теж. Але цього разу це занадто. Це не означає, що ті, старі почуття в мене зникли. Але вони мають вивчити цей цивілізаційний урок. Приблизно так само, як ми під час Другої світової війни, але те, що ми тоді затіяли, це було вдесятеро більше. І врешті решт нам довелося це зрозуміти і вивчити цей урок.*

*Я думаю, що зараз цей урок призначений для всіх росіян. На кшталт того, як ми тоді мали вивчити: "Ну ні, так не піде". І вони вчаться цьому зараз. Сподіваюся. І тому війна нібито має ще приблизно рік або два тривати. Щоб збитки були реально дуже великими. Щоб у якийсь момент усе завалилося.*

#### **Филипп, 53 года, учитель информатики, Берлин**

*Русские поддерживают всеми своими действиями совершенно безнравственные деяния - они едут туда, чтобы стрелять в других людей. И когда они сами там погибают, я понимаю, что испытываю чувство злорадства. Ну, у меня такие отвратительные чувства. И за это злорадство, которое я испытываю по поводу этих ужасных смертей, мне очень стыдно. И в то же время я радуюсь упадку, который приходит в эту страну.*

*Мне всегда нравилось в России это неистовство, страсть, мне нравится эта чрезмерность во всем и все такое. И эти их перепрыгивания через правила – тоже. Но в этот раз это чересчур. Это не значит, что те, старые чувства у меня исчезли. Но они должны выучить этот цивилизационный урок. Примерно так же, как мы во время Второй мировой войны, но то, что мы тогда затеяли, это было в десять раз больше. И в итоге нам пришлось это это понять и выучить этот урок*

*Я думаю, что сейчас этот урок предназначен для всех россиян. Вроде того, как мы тогда должны были выучить: «Ну нет, так не пойдет». И они учатся этому сейчас. Надеюсь. И поэтому война как бы должна еще примерно год или два продолжаться. Чтобы ущерб был реально очень большой. Чтобы в какой-то момент все рухнуло.*

## **6.**

#### **Марина, 49 лет, живет в Москве, учительница географии и певица в церковном хоре**

Слушай, зачем мне тебе все это рассказывать? Ты все равно меня не поймешь, нас уже никто не поймет. Мы уже за гранью, за забором как прокаженные. Увидимся ли мы когда-нибудь с тобой? Не знаю. Ты можешь себе представить все, что у нас происходит, если считаешь книжки какие-то про Третий Рейх, смешно, но так оно сейчас и у нас, ничего не изменилось. Есть только чувство, что где-то там жизнь, а у



нас все мертвое, мы накрыты какой-то тяжелой плитой. Мы когда с сестрой встречаемся, все больше молчим, разговаривать не о чем, мы как будто окаменели и выполняем дурацкие ритуалы: вот елку пора уже убирать, вот стекло на папином портрете треснуло, заменить надо, вот масленица пришла, надо блины печь, а скоро и окна уже мыть. Говорить о чем-то другом невозможно, стыдно, больно. Можно только молиться и повторять слова Священного Писания, это единственно возможное сегодня.

**Марина, 49 років, живе в Москві, викладачка географії і співачка в церковному хорі**

*Слухай, навіщо тобі все це розповідати? Ти все одно мене не зрозумієш, нас уже ніхто не зрозуміє. Ми вже за межею, за парканом, як прокажені. Чи побачимось ми колись із тобою? Не знаю. Ти можеш собі уявити все, що у нас відбувається, якщо почитаєш книжки якісь про Третій Рейх, смішно, але так воно є зараз і в нас, нічого не змінилося. Є лише почуття, що десь там життя, а в нас усе мертво, ми накриті якоюсь важкою плитою. Ми коли з сестрою зустрічаємося, все більше мовчимо, розмовляти нема про що, ми ніби скам'янілі і виконуємо безглузді ритуали: ось ялинку пора вже прибрати, ось скло на татовому портреті тріснуло, замінити треба, ось масляна прийшла, треба млинці пекти, а скоро і вікна вже мити. Говорити про щось інше неможливо, соромно, боляче. Можна лише молитися і повторювати слова Святого Письма, це єдине можливе сьогодні.*

**Marina, 49, lebt in Moskau, Geografie-Lehrerin und Sängerin in einem Kirchenchor**

*Warum soll ich dir das alles erzählen? Du kannst mich sowieso nicht verstehen, uns versteht niemand mehr. Wir stehen jenseits jeder Grenze, hinter einer Mauer, wie Aussätzige. Werden wir uns je wiedersehen? Ich weiß es nicht. Du kannst dir vorstellen, was bei uns geschieht, wenn du Bücher über das Dritte Reich liest. Seltsam, aber genau so ist es jetzt hier bei uns, es hat sich nichts geändert. Da ist dieses Gefühl, dass es da draußen irgendwo Leben gibt, aber hier bei uns ist alles tot, als wären wir unter einer schweren Platte begraben.*

*Wenn meine Schwester und ich uns treffen, schweigen wir immer öfter, es gibt nichts zu erzählen, wir sind wie versteinert und vollziehen irgendwelche idiotischen Rituale: Es ist Zeit, den Weihnachtsbaum abschmücken; das Glas im Rahmen mit Papas Foto ist gesprungen und muss ausgewechselt werden; jetzt kommt Masleniza, das Butterfest, wir müssen Bliny machen; und bald müssen die Fenster geputzt werden. Über etwas anderes zu reden ist unmöglich, beschämend und tut weh. Nur beten geht noch und die Worte der Heiligen Schrift wiederholen, das ist das einzige, was wir heute tun können.*

7.

**Оксана, 32 роки, держслужбовець, Київ**

Я не можу нормально сприймати жінок, чоловіки яких не на війні.



Перші місяці після того, як мобілізували мого чоловіка, мене переповнювало обурення. Я була сердита на тих моїх знайомих, які жодним чином не дотичні до війни: на чоловіків, які не на фронті, і на жінок, чоловіки яких сидять вдома, ховаючись мобілізації. Деякі взагалі повиїздили в інші країни разом з батьками, дітьми і чоловіками. Ну так сталося, що вони швидко зрозуміли що до чого і 24 лютого, поки на кордоні не розуміли, як бути з чоловіками, вони змогли виїхати і гарно влаштуватися з родиною. Багато наших друзів запитують як мій чоловік і активно донатять на потреби армії. Мені соромно зізнаватись, але якби ці чоловіки теж були на передовій зараз і їхні дружини так само переживали, як я, мені було б легше. Чи моїм дітям не так само потрібен батько, а мені чоловік поруч? Чому все так несправедливо?

Але я не можу про це з кимось поговорити. Все це обурення вже два роки поспіль лишається у мене всередині. Зі знайомими ми не перестали спілкуватися - ми навчилися говорити на нейтральні теми. Ділимося якимись нейтральними фото, нейтрально вітаємо зі святами. Про їхніх чоловіків я нічого не запитую. Мені здається, в них буде достатньо совісті після того, як все закінчиться, повернутися і ще й собі приписувати якісь заслуги.

В цьому непросто зізнаватись, але всі хто виїхав, стають чужими. Не те щоб я вважала усіх біженців зрадниками. Але якось прикро думати про те, що вони поїхали, щоб потім повернутися на все готовеньке і пишатися Перемогою. Вони виїхали, щоб пересидіти найгірші часи. Поки такі, як мій чоловік, ціною свого життя виборює їхнє право жити в незалежній вільній країні. Ніколи жінка, чоловік якої не був на війні, не зрозуміє моєї ситуації, коли відчуваєш як сивіє волосся, поки чекаєш дзвінка чи смс. Біженці живуть в іншій реальності. Я дивлюсь по нашому спілкуванню з рідною сестрою і племінницею, які в перші дні виїхали до Австрії. Елементарно: в нас може бути масований обстріл, ми всю ніч не спали або лишились на тиждень без світла, тепла і води, про це написали всі світові медіа, а сестра може навіть і не написати нам нічого. Це дивує, засмучує і ображає одночасно. І я не дозволяю про це з кимось говорити. Просто відчуваю себе відірваною від усього світу, де зараз немає війни.

**Оксана, 32 года, госслужащая, Киев**

*Я не могу нормально воспринимать женщин, мужа которых не на войне.*

*Первые месяцы после мобилизации моего супруга меня переполнял гнев. Я злилась на тех моих знакомых, которые никоим образом не связаны с войной: на мужчин, которые не на фронте, и на женщин, мужа которых сидят дома, прячась от мобилизации. Некоторые вообще выехали за границу вместе с родителями, детьми. Так уж случилось, что они сумели быстро сообразить, что к чему, и 24 февраля, пока на границе не понимали, что делать с мужчинами, они смогли пересечь границу и хорошо устроиться с семьей. Наши друзья спрашивают, как мой муж, и активно*



*донатят на нужды армии. Мне стыдно признаваться в этом, но если бы эти мужчины тоже были на передовой сейчас, и их жены так же волновались, как и я, мне было бы легче. Разве моим детям меньше нужен отец, а мне супруг рядом? Почему все так несправедливо?*

*Но, к сожалению, я не могу об этом ни с кем поговорить. Все это возмущение два года копится и нарастает у меня внутри. Со знакомыми мы не перестали общаться - мы научились поддерживать в разговоре только нейтральные темы. Делимся какими-то нейтральными фото, нейтрально поздравляем друг друга с праздниками. Про мужей ничего не спрашиваю. Я уверена, что у них хватит совести после того, как все закончится, вернуться обратно, еще и приписывать себе определенные заслуги.*

*Непросто сознаваться, но все, кто выехал, становятся чужими. Не то, чтобы я считала всех беженцев предателями. Но как-то досадно думать о том, что вот они выехали, чтобы потом вернуться на все готовенькое и гордиться Победой. Они уехали, чтобы пересидеть худшие времена. Пока такие, как мой муж, ценой собственной жизни сражаются за их право жить в независимой и свободной стране. Никогда женщина, мужчина которой не был на войне, не поймет моей ситуации, когда чувствуешь, как седеют волосы, пока ждешь звонка или смс.*

*Беженцы живут в другой реальности. Я смотрю по нашему общению с родной сестрой и племянницей, которые в первые дни войны выехали в Австрию. Элементарно: у нас может быть массированные обстрелы, мы всю ночь не спали или остались на неделю без света, тепла и воды, об этом написали все медиа мира, а сестра может даже и не написать нам ничего. Это удивляет, расстраивает и обижает одновременно. И я не разрешаю себе об этом с кем-либо говорить. Просто чувствую себя оторванной от всего мира, где сейчас нет войны.*

### **Oksana, 32, staatliche Angestellte, Kyjiw**

*Ich kann nicht mit Frauen reden, deren Männer nicht im Krieg sind.*

*Die ersten Monate, nachdem mein Mann mobilisiert wurde, war ich voller Zorn. Ich war böse auf alle meine Bekannten, deren Leben nicht vom Krieg bestimmt ist: auf die Männer, die nicht an der Front sind, auf die Frauen, deren Männer zu Hause sitzen und sich vor der Mobilisierung verstecken.*

*Manche haben sofort zusammen mit ihren Eltern und Kindern das Land verlassen. Sie haben eins und eins zusammengezählt, und sind dann direkt am 24. Februar, als noch nicht klar war, was sie mit den Männern machen sollen, über die Grenze. Und jetzt geht es ihnen im Ausland mit ihren Familien gut. Unsere Freunde fragen, wie geht es deinem Mann, und sie spenden auch für die ukrainische Armee. Ich schäme mich, es zuzugeben, aber wenn diese Männer jetzt auch an vorderster Front kämpfen würden und ihre Frauen so viel Angst hätten wie ich, ginge es mir besser. Brauchen meine Kinder ihren Vater etwa weniger, oder ich meinen Mann? Warum ist alles so ungerecht?*

*Aber leider kann ich mit niemandem darüber reden. Dieser ganze Groll hat sich seit zwei Jahren in mir aufgestaut und wächst immer weiter. Wir halten weiter Kontakt zu unseren Freunden – wir haben gelernt, nur neutrale Themen anzusprechen. Wir tauschen ein paar neutrale Fotos aus, gratulieren uns gegenseitig neutral zu Feiertagen. Nach den Ehemännern frage ich nicht. Ich traue ihnen durchaus zu, dass sie, wenn alles vorbei ist, zurückkommen und so dreist sind und sich alle möglichen Verdienste zuzuschreiben.*

*Es ist nicht einfach das einzugestehen, aber jeder, der weggeht, wird zum Fremden. Es ist nicht so, dass ich alle Flüchtlinge für Verräter halte. Aber es ist irgendwie ärgerlich, dass sie weggegangen sind, um dann, wenn*



*alles vorbei ist, zurückzukommen und auf den Sieg stolz zu sein. Sie sind gegangen, um das Schlimmste auszusitzen. Während Menschen wie mein Mann für ihr Recht kämpfen, in einem unabhängigen und freien Land zu leben, und dabei ihr eigenes Leben aufs Spiel setzen. Niemals wird eine Frau, deren Mann nicht im Krieg war, meine Situation verstehen, wenn du spürst, wie deine Haare grau werden, während du auf einen Anruf wartest oder eine SMS.*

*Die Flüchtlinge leben in einer anderen Realität. Ich sehe das an meiner Schwester und meiner Nichte, die in den ersten Kriegstagen nach Österreich geflohen sind. Ganz elementar: Wir werden massiv bombardiert, wir haben die ganze Nacht nicht geschlafen oder sind eine ganze Woche ohne Strom, Heizung und Wasser, darüber berichten alle Medien der Welt, aber meine Schwester bringt es fertig und schreibt kein Wort. Das erstaunt, frustriert und verletzt mich zugleich. Und ich erlaube mir nicht, mit irgendjemandem darüber zu sprechen. Ich fühle mich einfach abgeschnitten von der ganzen Welt, in der es jetzt keinen Krieg gibt.*

## 8.

### **Ася, 35 лет, переводчица, уехала из Украины в 2022 году, живет в Испании**

Мое запретное чувство - что я не жалею об отъезде из Украины. Я не чувствую себя там в безопасности. И вовсе не из-за обстрелов. Обстрелы и воздушные тревоги никак не мешали мне и никак меня не травмировали. Но едва началась война, у нас начали искать шпионов и диверсантов. А находили каждый раз меня. Блокпосты были буквально на каждом шагу. Останавливали пешеходов, автомобили, маршрутки. Люди с автоматами проверяли документы. И как только я показывала свой паспорт, у меня начинались проблемы. В паспорте написано, что я родилась в Севастополе, и паспорт выдан в Севастополе. В Киев я приехала учиться в 2006 году и осталась. Это не было связано с войной. Но в принципе никого не интересовало, когда и почему ты приехал. У всех людей с крымской или донецкой пропиской были проблемы. Я помню, как однажды в маршрутке у всех проверили документы, и все были люди как люди, а меня заставили выйти на улицу и грязными руками копались в моих вещах. И вся маршрутка смотрела, как ловят шпиона. Если ты шпион, у тебя все будет не так. Почему у тебя два телефона? Почему у тебя ноутбук? Почему с собой так мало вещей? Почему так много вещей? Почему ты говоришь по-украински? Почему ты так боишься, что возле тебя стоит человек с автоматом? Почему ты не боишься - наверное, те, кто тебя завербовали, научили, как себя вести. Неважно, как ты себя ведешь, и что в твоей сумке, в любом случае ты шпион, диверсант и наводчик.

Я уехала не потому, что в Европе деньги, стипендии, фонды, возможность работать. Я нормально могла жить в Украине, я не потеряла работу с началом войны, и мне хватало этих денег на жизнь там. Я просто не хочу, чтобы меня в один прекрасный день арестовали, потому что у меня паспорт не такой, или найдут в сумке книжку на русском языке, или еще что-то найдут, или не выпустят из страны. Я бы хотела вернуться, но я не знаю, что еще придет им в голову.



### **Ася, 35 років, перекладачка, виїхала з України 2022 року, проживає в Іспанії**

Моє заборонене почуття - що я не шкодую про від'їзд з України. Я не відчуваю себе там у безпеці. І зовсім не через обстріли. Обстріли і повітряні тривоги ніяк не заважали мені і ніяк мене не травмували. Але щойно почалася війна, у нас почали шукати шпигунів та диверсантів. А знаходили щоразу мене. Блокпости облаштували буквально на кожному кроці. Зупиняли пішоходів, автомобілі, маршрутки. Люди з автоматами перевіряли документи. І щойно я показувала свій паспорт, у мене починалися проблеми. У паспорті зазначено, що я народилася в Севастополі, і паспорт видано в Севастополі. До Києва я приїхала вчитися у 2006-му році і залишилася. Це не було пов'язано з війною. Але в принципі нікого не цікавило, коли і чому ти приїхав. У всіх людей із кримською або донецькою пропискою були проблеми. Я пам'ятаю, як одного разу в маршрутці у всіх перевірили документи, і всі були люди як люди, а мене змусили вийти на вулицю і брудними руками копирсалася в моїх речах. І вся маршрутка дивилася, як ловлять шпигуна. Якщо ти шпигун, у тебе все буде не так. Чому в тебе два телефони? Чому в тебе ноутбук? Чому з собою так мало речей? Чому так багато речей? Чому ти розмовляєш українською? Чому боїшся, що біля тебе стоїть людина з автоматом? Чому не боїшся - напевно, ті, хто тебе завербували, навчили, як поводитися. Неважливо, як ти поводишся і що носиш у сумці, у будь-якому разі ти шпигун, диверсант і навідник.

Я поїхала не тому, що в Європі гроші, стипендії, фонди, можливість працювати. Я нормально могла жити в Україні, я не втратила роботу з початком війни, і мені вистачало цих грошей на життя там. Я просто не хочу, щоб одного чудового дня мене заарештували через те, що мій паспорт не такий, або в сумці знайдеться книга російською мовою, або ще щось знайдуть, або не випустять із країни. Я б хотіла повернутися, але я не знаю, що ще спаде їм на думку.

### **Asja, 35, Übersetzerin, hat die Ukraine 2022 verlassen, lebt in Spanien**

Mein verbotenes Gefühl ist, dass ich mein Weggehen aus der Ukraine nicht bereue. Ich habe mich dort nicht sicher gefühlt. Und gar nicht mal wegen der Luftangriffe. Beschüsse und Luftangriffe haben mich nicht beeinträchtigt und nicht traumatisiert. Doch direkt nach Beginn des Krieges fingen sie an, nach Spionen und Saboteuren zu suchen. Und immer fanden sie mich. An jeder Ecke gab es Checkpoints. Fußgänger, Autos und Kleinbusse wurden angehalten. Menschen mit Maschinenpistolen prüften die Papiere. Und sobald ich meinen Pass zeigte, bekam ich Probleme. In meinem Pass steht, dass ich in Sewastopol auf der Krym geboren bin, und der Pass ist auch in Sewastopol ausgestellt. Alle Leute mit Papieren von der Krym oder aus Donezk haben solche Probleme. 2006 bin ich zum Studium nach Kyjiw gekommen und danach dort geblieben. Das hatte nichts mit dem Krieg zu tun. Im Prinzip hat es damals niemanden interessiert, wann oder warum du gekommen warst.

Ich weiß noch, wie einmal in einem Kleinbus die Papiere aller Passagiere überprüft wurden, alle wurden behandelt wie Menschen, aber mich zwangen sie auszusteigen und grabbelten mit dreckigen Fingern in meinen Sachen herum. Und der ganze Kleinbus sah zu, wie ein Spion gefasst wird. Wenn du eine Spionin bist, ist bei dir irgendwie alles falsch: Warum hast du zwei Telefone? Warum hast du einen Laptop? Warum hast du so wenig Sachen dabei? Warum hast du so viele Sachen dabei? Warum sprichst du Ukrainisch? Warum hast du solche Angst, wenn neben dir ein Mensch mit Maschinenpistole steht? Warum hast du keine Angst – wahrscheinlich haben die, die dich angeworben haben, dir beigebracht, wie du dich verhalten sollst. Es ist



*egal, wie du dich verhältst und was in deiner Tasche ist, du bist in jedem Fall ein Spion, Saboteur oder Kundschafter.*

*Ich bin nicht weggegangen, weil es in Europa mehr Geld, Stipendien, Stiftungen oder Arbeitsmöglichkeiten gibt. Ich habe in der Ukraine gut gelebt, ich habe meine Arbeit nach Kriegsbeginn nicht verloren und mir reichte mein Geld für das Leben dort. Ich möchte nur einfach nicht, dass man mich eines schönen Tages verhaftet, weil mein Pass irgendwie nicht in Ordnung ist, oder man in meiner Tasche ein Buch auf russisch findet oder irgendwas anderes. Oder dass man mich nicht ausreisen lässt. Ich würde gern zurückgehen, aber ich weiß nicht, was denen noch einfällt.*

**9.**

### **Ольга, 55 лет, живет в Киеве, гештальт-терапевт и актриса**

Я приняла для себя решение сознательно остаться в Киеве! Я прожила уже большой хороший кусок жизни, а теперь сознательно решила быть здесь. И на одной из групп прозвучала такая мысль – что я и мы, те, кто остались, сознательно принимаем правила игры в рулетку! Повезет – так повезет! Не повезет – так не повезет.

Может человек не способен жить, может вот это его участь, он стоит на краю пропасти и должен туда упасть, и только там, только после всего что-то новое начнется. У меня есть глубокая тайная злость на человека как на ничтожное существо и на себя, конечно тоже. Человек не способен подняться выше, а способен убить, только это. А зачем нам жить тогда, если мы только на это способны?

Но это всё мои мысли. А как мать я переживаю, что моя уже совершеннолетняя дочь тоже здесь, мои запретные чувства связаны с тем, что я готова была бы принять ее позицию, если бы она решила уехать, более того, я была бы счастлива, если бы она смогла уехать! У меня есть друзья, у которых дети и внуки за границей! Они здесь выкладываются по максимуму, но им легче чем мне, их дети и внуки там. Тогда можно до последнего выкладываться! А я беспокойна на разных уровнях, сама выкладываюсь, и за дочь переживаю. Я же тогда в 2022 могла была бы как-то настоять, уговорить ее, а я этого не сделала.

### **Ольга, 55 років, живе у Києві, гештальт-терапевтка та акторка**

*Я свідомо прийняла рішення залишитися в Києві! Я прожила вже добрий шматок життя, а тепер свідомо вирішила бути тут. І на одній із груп прозвучала така думка – що я і ми, ті, хто залишилися, свідомо приймаємо правила гри в рулетку! Пощастить – то пощастить! Не пощастить – то не пощастить.*

*Може людина не здатна жити, може, ось це її доля, вона стоїть на краю прірви і повинна туди впасти, і тільки там, тільки після всього щось нове почнеться. У мене є глибока таємна агресія на*



людину як на нікчемну істоту і на себе, звичайно теж. Людина не здатна піднятися вище, а здатна вбити, тільки це. А навіщо нам жити тоді, якщо ми тільки на це здатні?

Але це все мої думки. А як мати я переживаю, що моя вже повнолітня донька теж тут, мої заборонені почуття пов'язані з тим, що я готова була б прийняти її позицію, якби вона вирішила поїхати, більше того, я була б щасливою, якби вона змогла виїхати! У мене є друзі, у яких діти та онуки за кордоном! Вони тут викладаються по максимуму, але їм легше, ніж мені, їхні діти та онуки там. Тоді можна до останнього викладатись! А я неспокійна на різних рівнях, сама викладаюся і за дочку переживаю. Я ж тоді в 2022 могла б якось наполягти, вмовити її, а я цього не зробила.

### **Olga, 55, lebt in Kyjiw, Gestalttherapeutin und Schauspielerin**

*Ich habe ganz bewusst für mich die Entscheidung getroffen, in Kyjiw zu bleiben! Ich habe schon ein großes gutes Stück vom Leben gelebt, und jetzt habe ich mich bewusst entschieden, hier zu bleiben. In einer unserer Newsgroups wurde folgender Gedanke geäußert: Dass ich, dass wir, die wir bleiben, bewusst die Spielregeln des Roulettes akzeptieren! Wenn du Glück hast, hast du Glück! Wenn du Pech hast, hast du Pech.*

*Vielleicht ist der Mensch nicht fähig zu leben, vielleicht ist das sein Schicksal, er steht am Rande des Abgrunds und muss hinunterfallen, und nur dort unten und nur nach all dem kann etwas Neues beginnen. Ich habe eine tiefe heimliche Wut auf den Menschen als niederes Wesen, und auf mich natürlich auch. Der Mensch ist nicht fähig sich höher zu entwickeln, aber fähig zu töten, sonst nichts. Warum sollen wir denn leben, wenn wir sonst nur dazu fähig sind?*

*Aber das sind alles nur meine Gedanken. Als Mutter habe ich Angst, weil meine schon volljährige Tochter auch hier ist. Meine verbotenen Gefühle kommen daher, dass ich es akzeptieren würde, wenn sie weg ginge, ja, ich wäre sogar froh, wenn sie ginge! Ich habe Freunde, deren Kinder und Enkelkinder im Ausland leben. Sie riskieren hier ihr Leben, aber für sie ist es auch leichter als für mich, denn ihre Kinder und Enkel sind dort. Dann kann man sich bis zum Letzten aufopfern! Aber ich bin in mehrfacher Hinsicht beunruhigt, ich gebe alles und mache mir gleichzeitig Sorgen um meine Tochter. Ich hätte ja damals, 2022, darauf bestehen können, sie überreden können, aber ich habe es nicht gemacht.*

## **10.**

### **Наталія, 42 роки, продавчиня, Вільнюс, за два останніх роки змінила 5 країн**

Коли почалася війна, ми з донькою за 15 хвилин спакували найнеобхідніше в два рюкзаки і поїхали в невідомість. Весь цей час ми живемо і намагаємось прилаштуватися до того місця, де ми є. Шукаємо де краще, але ніяк не знайдемо. Іспанія, Португалія, Англія, Ірландія. Зараз Литва. Але неподалік від Дубліна за нами все ще залишається місце в маленькій кімнатці жіночого монастирю. І ми розриваємось між Вільнюсом і Дубліном, між цими маленькими чужими кімнатами з чужими речами, які пахнуть чужими людьми. І забороняємо собі сумувати за нашою затишною квартирою в Києві, татом і котом.





Так хочеться взяти квартиру в великий рюкзак і перенести на спині в спокійне місце, подалі від війни, разом з чоловіком і котом.

Здається заборона сумувати за домом впливає лише на мій емоційний стан. Хоча в повсякденному житті я завжди усміхнена і привітна, намагаюсь прилаштуватись до життя в новому місці. Це так складно в умовах повної невизначеності. Через півроку після початку війни у мене виявили онко. Тепер я біженка, з діагнозом, без грудей, з купою супутніх захворювань, з проблемою самоідентифікації і заборonoю думати про дім.

В моєму оточенні багато українців, які вимушено залишили дім. Ми не говоримо про дві речі: про почуття і плани на майбутнє. Про почуття - тому що це біль, який сильніший за фізичний. Я знаю, що говорю. Про плани - тому що немає жодних планів і немає сенсу їх будувати. Ми говоримо про те чи буде легальна можливість залишитися в обраній країні. Коли я думаю, що настав час залишатися в одному місці, я усвідомлюю що це місце - Україна.

***Наталья, 42 года, продавец, Вильнюс, за два последних года сменила 5 стран***

*Когда началась война, мы с дочкой за 15 минут собрали все необходимое в два рюкзака и отправились в неизвестность. Все это время мы живем и стараемся обустроиться там, где мы есть. Ищем лучшее место, но никак не находим. Испания, Португалия, Англия, Ирландия. Сейчас Литва. Но рядом с Дублином за нами все еще остается место в крохотной комнатке женского монастыря. И мы разрываемся между Вильнюсом и Дублином, между этими маленькими чужими комнатками с чужими вещами, пахнущими чужими людьми. И запрещаем себе тосковать по нашей уютной квартире в Киеве, папе и коту.*

*Так хочется взять квартиру в большой рюкзак, водрузить на плечи и перенести на спине в спокойное место, подалее от войны. Вместе с мужем и котом.*

*de В повседневной жизни я всегда улыбчива и приветлива, стараюсь адаптироваться к новым вызовам в новом месте. Это так трудно в условиях полной неопределенности. Через полгода после начала войны у меня обнаружили онко. Я беженка, с диагнозом, без груди, с кучей сопутствующих заболеваний, с проблемой самоидентификации и запретом думать о доме.*

*В моем окружении много украинцев, которые были вынуждены покинуть свой дом. Мы не говорим о двух вещах: о чувствах и планах на будущее. О чувствах - потому что это боль, которая сильнее физической. Я знаю о чем говорю. О планах - потому что нет никаких планов и нет смысла их строить. Мы говорим о том, будет ли легальная возможность остаться в выбранной стране. Но когда я думаю о том, что пришло время остаться на одном месте, я осознаю, что это место - Украина.*

***Nataliia, 42 Jahre, Verkäuferin, Vilnius, innerhalb der letzten zwei Jahre hat sie in fünf Ländern gelebt***



*Als der Krieg begann, haben meine Tochter und ich in einer Viertelstunde alles Notwendige in zwei Rucksäcke gepackt und sind ins Ungewisse aufgebrochen. Seitdem versuchen wir irgendwie zurechtzukommen an den Orten, an die es uns verschlägt. Wir suchen nach einem passenden Ort, aber finden ihn einfach nicht. Spanien, Portugal, England, Irland. Jetzt sind wir in Litauen. In der Nähe von Dublin wartet immer noch ein winziges Zimmer in einem Frauenkloster auf uns. Wir sind hin- und hergerissen zwischen all diesen kleinen fremden Zimmern mit fremden Sachen, die nach fremden Menschen riechen. Und wir verbieten uns die Sehnsucht nach unserer gemütlichen Wohnung in Kyjiw, mit Papa und mit dem Kater.*

*So gern würde ich unsere Wohnung in einen großen Rucksack packen und ihn auf dem Rücken an einen ruhigen Ort tragen, weit weg vom Krieg. Zusammen mit meinem Mann und dem Kater. Ich beschränke das Heimweh, oder besser sein Verbot, auf meine inneren Gefühle. Im Alltag lächle ich, versuche mich den neuen Herausforderungen an den neuen Orten zu stellen. Das ist so schwer in all der Ungewissheit. Ein halbes Jahr nach Kriegsbeginn wurde bei mir Krebs diagnostiziert. Ich bin eine Geflüchtete, mit einer Krebsdiagnose und einer amputierten Brust, mit vielen Begleiterkrankungen, ich habe Probleme mit meiner Selbstidentifikation und verbiete mir, an zu Hause zu denken.*

*In meinem Umfeld gibt es viele Menschen aus der Ukraine, die gezwungen waren, ihr Zuhause zu verlassen. Über zwei Sachen sprechen wir nicht: Über Gefühle und Zukunftspläne – denn das ist ein Schmerz, der schlimmer ist als körperliche Schmerzen. Ich weiß, wovon ich rede. Über Pläne rede ich nicht, weil es keine Pläne gibt und es sinnlos ist, welche zu machen. Wir tauschen uns darüber aus, ob es legale Möglichkeiten gibt, in dem Land zu bleiben, das man sich ausgesucht hat. Aber immer wenn ich denke, dass es an der Zeit ist, sich an einem Ort niederzulassen, wird mir klar, dass dieser Ort die Ukraine ist.*

## 11.

### **Serka, 46 Jahre alt, kommt aus Rumänien, Coach und Kulturmanagerin, lebt mit ihrem österreichischen Mann und ihrer neunjährigen Tochter in einem Wiener Vorort**

Im Frühjahr 2022 haben wir in unserem kleinen Haus ein Mädchen aus Kiew aufgenommen. Wir haben uns erst sehr gefreut zu helfen, die Ukrainer zu unterstützen. Das Mädchen hieß Darina, sie war Studentin, sie sprach weder Deutsch noch Englisch – doch ein paar Brocken Englisch konnte sie schon. Wir dachten, Darina würde gerne mit unserer Tochter Lana spielen, und Lana war glücklich, freute sich und war sehr gespannt! Doch es kam anderes. Darina verbrachte tagelang in ihrem Zimmer in absoluter Dunkelheit, sie hat nicht einmal die Vorhänge geöffnet und daddelte nur die ganze Zeit mit ihrem Handy rum, sie wollte nicht nach draußen, sie wollte nicht mit Lana spielen. Wir haben Darina immer wieder ermutigt, haben ihr kleine Aufgaben gegeben, so wie Geschirr spülen, Brot schneiden, versuchten, ihr Deutsch beizubringen, wir haben sie immer wieder angesprochen, sie schwieg aber, sie war total abweisend. Am Wochenende fuhr sie nach Wien, wo ihre Freundin und die Mutter der Freundin Unterschlupf gefunden hatten ...

Ich habe mit einer Trauma-Therapeutin gesprochen und habe von ihr einige Ratschläge bekommen, wie man mit traumatisierten Menschen umgehen soll. Aber die Ratschläge haben mir, haben uns wenig genutzt. Langsam verbreitete sich in unserem Haus eine Art



depressive Stimmung, eine Ohnmacht, wir merkten, dass auch Lana davon beeinflusst wird, sie wurde traurig, sie schwieg immer mehr. Das kannten wir von unserer Tochter überhaupt nicht, sie ist immer lebhaft und fröhlich. Ich fühlte mich total zerrissen, einerseits wollte ich weiter Darina unterstützen, andererseits spürte ich, das wird unserer Familie nicht guttun. Und ich konnte mit keinem darüber reden, denn den anderen Leute in unserer Gemeinde, die Ukrainer aufgenommen haben, ging es wohl gut mit ihren Gästen.

Es war eine schreckliche Zeit: Du möchtest etwas Gutes tun, aber schaffst es nicht und spürst deine Grenzen. Dann im Juli haben mein Mann und ich doch entschieden, dass wir Darina nicht mehr in unserem Haus wohnen lassen können. Wir haben ihr das gesagt, sie hat geweint, und ich habe geweint, ich hatte kein gutes Gefühl dabei, und ich dachte, ich bin wohl kein guter Mensch, aber ich konnte nicht anders.

**Серка, 46 років, родом із Румунії, коуч і крос-культурний менеджер, проживає з чоловіком-австрійцем і їхньою дев'ятирічною донькою в передмісті Відня**

*Навесні 2022 року ми оселили в нашому невеликому будинку дівчину з Києва. Спочатку ми були дуже раді допомогти, підтримати українців. Дівчину звали Дарина, вона була студенткою, не розмовляла ні німецькою, ні англійською, але знала кілька слів англійською. Ми подумали, що Дарина спілкуватиметься і гратиметься з нашою Ланою, і Лана була щаслива і сповнена очікування! Але все обернулося інакше. Дарина проводила дні у своїй кімнаті в суцільній темряві, вона навіть не відкривала штори і весь час клацала своїм мобільним телефоном, вона не хотіла виходити на вулицю, не хотіла гратися з Ланою. Ми намагалися підбадьорювати Дарину, давали їй невеликі завдання - помити посуд, нарізати хліб, намагалися навчити її німецької мови, розмовляли з нею, але вона мовчала, була абсолютно байдужа. У вихідні вона вирушила до Відня, де мешкали її подруга і мати подруги...*

*Я поговорила з травмотерапевтом, і та дала мені кілька порад про те, як поводитися з людьми, що пережили травму. Але поради мені не дуже-то знадобилися. Потихеньку будинком поширювалося щось депресивне, якесь безсилля, ми зрозуміли, що і з Ланою щось відбувається, вона стала сумною, дедалі більше мовчала. Ми не помічали цього раніше за нашою донькою, вона завжди була живою і життєрадісною. Я розривалася на частини: з одного боку, мені хотілося продовжувати підтримувати Дарину, з іншого - я відчувала, що це не йде на користь нашої родині. І я не могла ні з ким про це поговорити, тому що мені здавалося, що інші люди в нашому передмісті, ті, хто теж приймає українців, напевно були задоволені своїми гостями.*

*Це був жахливий час: ти хочеш зробити щось хороше, але в тебе це не виходить і ти відчуваєш свої кордони. У липні ми з чоловіком вирішили, що більше не можемо дозволити Дарині жити в нашому будинку. Ми сказали їй про це, вона плакала, і я плакала, мені було ніяково, і я не вважала себе в цей момент хорошою людиною, але нічого не могла із собою вдіяти.*

**Серка, 46 лет, родом из Румынии, коуч и кросс-культурный менеджер, живет с мужем-австрийцем и их девятилетней дочерью в пригороде Вены**



*Весной 2022 года мы поселили в нашем небольшом доме девушку из Киева. Сначала мы были очень рады помочь, поддержать украинцев. Девушку звали Дарина, она была студенткой, не говорила ни по-немецки, ни по-английски, но знала несколько слов по-английски. Мы подумали, что Дарина будет общаться и играть с нашей Ланой, и Лана была счастлива и полна ожидания! Но все обернулось иначе. Дарина проводила дни в своей комнате в полной темноте, она даже не открывала шторы и все время щелкала своим мобильным телефоном, она не хотела выходить на улицу, не хотела играть с Ланой. Мы пытались подбадривать Дарину, давали ей небольшие задания - помыть посуду, нарезать хлеб, пытались научить ее немецкому языку, разговаривали с ней, но она молчала, была абсолютно безразлична. В выходные она отправилась в Вену, где жили ее подруга и мать подруги. ...Я поговорила с травматерапевтом, и та дала мне несколько советов о том, как вести себя с травмированными людьми. Но советы мне не очень-то пригодились. Потихоньку по дому распространялось что-то депрессивное, какое-то бессилие, мы поняли, что и с Ланой что-то происходит, она стала грустной, все больше молчала. Мы не замечали этого раньше за нашей дочерью, она всегда была живой и жизнерадостной. Я разрывалась на части: с одной стороны, мне хотелось продолжать поддерживать Дарину, с другой - я чувствовала, что это не идет на пользу нашей семье. И я не могла ни с кем об этом поговорить, потому что мне казалось, что другие люди в нашем пригороде, те, кто тоже принимает украинцев, наверняка были довольны своими гостями. Это было ужасное время: ты хочешь сделать что-то хорошее, но у тебя это не получается и ты чувствуешь свои границы. В июле мы с мужем решили, что больше не можем позволить Дарине жить в нашем доме. Мы сказали ей об этом, она плакала, и я плакала, мне было не по себе, и я не считала себя в этот момент хорошим человеком, но ничего не могла с собой поделать.*

## 12.

### **Nika, 40, russische Staatsbürgerin, Journalistin, ging 2022 aus Moskau nach Europa**

Wir haben im Dezember 2022 ein kleines Seminar in Deutschland veranstaltet, einige Menschen aus Russland und einige aus der Ukraine. Die aus der Ukraine waren alle so liebenswert, interessant, cool, ganz unterschiedliche Typen, fast alle russischsprachig, aber einige von ihnen wollten nicht Russisch sprechen, das war alles ziemlich schwierig. Am Ende haben wir doch noch eine gemeinsame Sprache gefunden.

Die folgende Geschichte betrifft unausgesprochene Emotionen, die etwas mit Schuldgefühlen zu tun haben: dass nämlich auch wir Russen selbst jetzt nicht mehr Russisch sprechen dürfen.

Als die russischen Frauen damit anfangen, wie schuldig sie sind, weißt du, dass sie im Endeffekt tatsächlich akzeptieren, dass die ganze Welt sie verachtet, dass sie sich nicht mehr mit dem Ort ihrer Geburt identifizieren können, weder mit der Sprache noch mit der Kultur, noch mit sonst irgendwas ... Meine damit verbundenen unausgesprochenen Gefühle, die liegen darin, dass ich nicht gesagt habe: Mädels, was redet ihr da überhaupt, also, im Sinne von, ihr habt das Recht zu denken und zu fühlen, wie ihr fühlt. Aber ich hab es nicht gesagt.



Öffentlich habe ich das im vergangenen Jahr 2022 immer wieder zugeben müssen, dass ich mich nicht schuldig fühle, aber irgendwie hat das nie gereicht. Also, ich habe das nie klar genug ausformuliert. Also, im Sinne von: Hör mal, ich fühle das wirklich nicht. Ich habe tatsächlich keinerlei Schuldgefühle, noch schäme ich mich, tut mir leid. Ich schäme mich vielleicht gegenüber meinem Hund, den ich zurückgelassen habe, hilflos und krank, weil ich mich dazu habe überreden lassen, und er ist dann tatsächlich gestorben, also ich meine, wir wussten genau, dass das passieren würde, und da schäme ich mich. Und fühle mich schuldig. Ja.

Aber mich zu schämen, weil ich auf keine Demonstrationen gegen den Kreml gegangen bin oder weil ich keine Bombe auf Putin geworfen habe, weißt du, das finde ich irgendwie seltsam. Und das ist im öffentlichen Raum tatsächlich verboten, also darüber zu streiten, denn "wir schämen uns ja alle so". Und alle halten sich dran – wer anders denkt, senkt den Blick. Und ich also auch. Ich fange da keine Diskussionen an. Also mit meinen eigenen Leuten; mit der Ukraine hat das erstmal gar nichts zu tun.

***Ніка, 40 років, росіянка, журналістка, 2022 року виїхала з Москви до Європи***

*Ми проводили в Німеччині в грудні 2022 року такий невеличкий семінар, кілька росіян і кілька українців. І українці якісь усі були милі, класні, цікаві, різні, майже всі російськомовні, але деякі з них не хотіли розмовляти російською, і взагалі було складно. Але зрештою ми знайшли спільну мову.*

*А ось ця історія про невиражені емоції, пов'язані з почуттям провини: те, що ми самі не можемо тепер розмовляти російською... Коли російські дівчата почали говорити, як вони винні начебто, розумієш, реально готові, щоб у них усі плювали, як вони не можуть ажніяк асоціювати себе ні з місцем народження, ні з мовою, ні з культурою, ні з чим... Ось ці невисловлені емоції мої по відношенню до них, що я не сказала - чуваки, ну, чувики, ви що взагалі таке кажете, ну, ви маєте право думати, відчувати, як ви відчуваєте. Але я не сказала цього.*

*Публічно мені доводилося торік 2022 року багато разів зізнаватися, що я не почувуюся винною, але цього ніколи не було достатньо. Іншими словами: я ніколи це повною мірою артикульовано не сказала. Слухайте, ну я реально не відчуваю, в сенсі? У мене немає взагалі жодного почуття провини і почуття сорому теж, вибачте. Я можу сором там перед собакою власною відчувати, яку я залишила інвалідом, дозволивши себе вмовити, а пес взяв та й помер. Ми знали, що так буде, і ось це - почуття сорому. І почуття провини. Ось. А відчувати сором там з приводу того, що я нібито не ходила, не знаю, на білострічкові демонстрації або там у Путіна бомбу не кинула, знаєш, ну, нібито мені дивно. І це те, що заборонено безперечно в публічному полі, сперечатися про ось це, тому що "ось у нас є сором". Ну і всі такі - хто не згоден, усі очі опускають. Ось, ну, і я теж нібито. Я не вступаю з цього приводу в дискусії. Зі своїми ж, зараз не про Україну зовсім йдеться.*

***Ніка, 40 лет, россиянка, журналистка, в 2022 году уехала из Москвы в Европу***

*Мы делали в Германии в декабре 2022 года такой небольшой семинар, несколько россиян и несколько украинских ребят. И украинские ребята какие-то все были милые, классные,*



*интересные, разные, почти все русскоязычные, но некоторые из них не хотели говорить по-русски, и вообще было сложно. Но в итоге мы нашли общий язык. А вот эта история про невыраженные эмоции, связанные с чувством вины: то, что мы сами не можем теперь говорить по-русски... Когда русские девочки стали говорить, как они виноваты как бы, понимаешь, как действительно в результате готовы, чтобы в них все плевали, как они не могут никак ассоциировать себя ни с местом рождения, ни с языком, ни с культурой, ни с чем... Вот эти невыраженные эмоции мои по отношению к ним, что я не сказала – чуваки, ну, чувихи, вы что вообще говорите, ну, в смысле, вы имеете право думать, чувствовать, как вы чувствуете. Но я не сказала этого. Публично мне приходилось в прошлом 2022 году довольно много раз признаваться, что я не чувствую себя виноватой, но это никогда не было в нужной степени. То есть я никогда это достаточно артикулировано не сказала. Слушайте, ну я реально не чувствую, в смысле? У меня нет вообще никакого чувства вины и чувства стыда тоже, простите. Я могу стыд там перед собакой собственной испытывать, которую я оставила там инвалидом, дав себя уговорить, а пес взял и умер, ну в смысле, мы знали, что так будет, и вот это – чувство стыда. И чувство вины. Вот. А испытывать стыд там по поводу того, что я как бы не ходила, не знаю, на белоленточные демонстрации или там в Путина бомбу не кинула, знаешь, ну, как бы мне странно. И это то, что запрещено безусловно в публичном поле, как бы, спорить про вот это, потому что – «вот у нас есть стыд». Ну и все такие – кто не согласен, все глазки опускают. Вот, ну, и я тоже как бы. Я не вступаю по этому поводу в дискуссии. Со своими же, сейчас не про Украину совершенно речь.*

**13.**

### **Просила не називати імені, 15 років, школярка, зараз проживає в Німеччині**

Я не здатна підтримувати будь-який контакт з людьми, які говорять російською. Мені некомфортно знаходитися поруч, мати поверхневі чи глибокі розмови. Не те, щоб я хотіла накинутись на них з претензіями і почати перевиховувати. Я не хочу витратити на це свій ресурс. У мене невелике коло спілкування, але це люди, які підтримують мою позицію. Тобто це вже не зовсім ізольоване відчуття, яке в мене було два роки тому, коли я вперше чітко усвідомила свою позицію і повністю перейшла на українську мову. Я пам'ятаю як це було. В перші дні війни я раптом відчула щирю ненависть до всього росіяньського. До людей, до мови, до того, що вони називають народом, до того, як ставляться до нас. .

Мої батьки були першими, хто підтримав моє рішення. Я думаю, вони завжди були патріотичні, хоча і розмовляли російською. Але можливо пояснення в тому, що я радикально ставилась до мовного питання: я не реагувала жодним чином, коли до мене звертались російською. Єдиний спосіб комунікації зі мною був через українську або англійську мову. Тут в Німеччині більшість людей сприймали мою вимогу, як забаганку, як щось несерйозне. Кожного разу мені доводилось пояснювати, що це моє доросле виважене рішення. Спочатку я була сповнена злості і бажання переконати. Маю визнати, я була доволі агресивна. Одного разу я навіть кричала на знайомого, який сказав, що дивиться російськомовного блогера. Я кричала про війну,



про нашу історію, про поховану українську інтелігенцію... Поки він не спитав: ти була там, ти все це бачила? В мене просто вибухнув мозок: ні, не була, не бачила, я тоді ще не народилася, але мені це болить. Найчастіше в подібних розмовах я апелювала до історичного контексту, до того, що нас вименшують і хочуть стерти нашу національну ідентичність.

Найнеприємніше те, що країна-агресорка відбирає у нас можливість використовувати свою мову. Та якби натхненно я не говорила, я не впевнена, що мені вдалось когось переконати. Я просто йшла і надалі намагалася уникати спілкування. Зі мною залишались глибоке нерозуміння, злість через те, що я не можу вплинути на ситуацію. Я відчувала провину і ненавиділа себе. Можливо, я надто багато вимагала від інших, в той час, коли моя країна в війні і є набагато важливіші питання?

Якось в перші дні навчання в німецькій школі місцеві вчителі провели для українських дітей вітальну зустріч, де просто почали з нами говорити російською, писати щось на дошці російською, намагаючись таким чином нас привітати, щоб ми відчули себе наче вдома. Я була просто шокована. Я сказала “вибачте” і просто вийшла. Зараз я думаю, що не варто було цього робити. Зараз я поблажливо ставлюсь до німців, які колись вивчили російську, але підтримують мою країну і усіляко їй допомагають.

Коли мене не розуміли оточуючі, я рятувалася тим, що вела щоденники, куди записувала свої думки, спостереження. Спочатку я думала, що російська мова - це щось типу багнюки, в яку ти не хочеш вимаститись. Але пізніше мені на думку спала більш влучна метафора: російська мова наче кухонний ніж. Мова та й мова. Засіб для спілкування. Звичайний кухонний ніж. Якщо не додавати до нього якогось особливого контексту, цим ножом зручно різати овочі на салат. Але якщо ти дізнаєшся, що цей ніж був переданий тобі у спадок від якогось вбивці, який зарізав ним свою бабусю, я не думаю, що ти захочеш і надалі різати ним овочі на салат. Мова - це ніж, мова - зброя. Використовувати її треба розумно.

***Просила не називать имени, 15 лет, школьница, сейчас живет в Германии***

*Я не способна поддерживать какой-либо контакт с людьми, которые говорят на русском. Мне некомфортно находится рядом, иметь поверхностные или глубокие разговоры. Не хочу тратить на это свой ресурс. У меня небольшой круг общения, но это те люди, которые поддерживают мою позицию. То есть это уже не совсем изолированное ощущение, которое у меня было два года назад, когда я впервые четко осознала свою позицию и полностью перешла на украинский язык. Я помню как это было. В первые дни войны я внезапно почувствовала предельно искреннюю ненависть ко всему русскому. К людям, к языку, к тому, что они называют народом, к тому, как они относятся к нам.*



*Мои родители были первыми, кто поддержал мое решение. Я думаю, они всегда были патриотичны, хоть и разговаривали на русском. Но возможно их позицию проще объяснить тем, что я достаточно радикально отнеслась к языковому вопросу: я вообще не реагировала, когда ко мне обращались на русском. Единственно возможный способ коммуникации со мной был посредством украинского или английского языка. В Германии большинство людей восприняли мое требование, как детскую прихоть, нечто несерьезное. Каждый раз мне приходилось доказывать, что это мое взрослое взвешенное решение. Поначалу меня переполняла злость и настойчивое желание переубедить. Я вынуждена признать, что была агрессивна. Однажды я даже орала на знакомого, который сознался в просмотрах роликов русскоязычного блоггера. Я кричала о войне, о нашей истории, об уничтоженной украинской интеллигенции... Пока он не спросил: ты была там, ты все это видела? У меня взорвался мозг: нет, не была, не видела, я тогда еще не родилась, но мне это болит. Чаще всего в подобных разговорах я апеллировала к историческому контексту, к тому, что нас уничтожают и хотят стереть нашу национальную идентичность.*

*Наиболее неприятно то, что страна-агрессор отбирает у нас возможность использовать свой язык. Но как бы воодушевленно не звучали мои речи, я не уверена, что мне удалось кого-нибудь переубедить. Я просто уходила и в дальнейшем старалась избегать общения. Со мной остались глубокое непонимание и злость, потому что я никак не могу повлиять на ситуацию. Я чувствовала вину и ненавидела себя. Возможно, я слишком много требую от других в то время, когда моя страна в войне и существуют вопросы, которые намного важнее?*

*Как-то в первые дни учебы в немецкой школе местные учителя провели для украинских детей приветственную встречу, во время которой внезапно начали разговаривать с нами на русском, писать что-то на доске на русском, стремясь таким образом нас приветствовать, чтобы мы почувствовали себя как дома. Я была шокирована. Я сказала "извините" и просто вышла. Сейчас я думаю, что не стоило этого делать. Сейчас я более доброжелательно отношусь к немцам, которые раньше изучали русский, но поддерживают мою страну и всячески ей помогают.*

*Когда меня не понимали окружающие, я спасалась тем, что вела дневники, куда записывала свои мысли и наблюдения. Сначала я думала, что русский язык - это что-то вроде грязи, в которой не хочешь испачкаться. Но позже мне в голову пришла более точная метафора: русский язык вроде кухонного ножа. Язык себе и язык. Способ для общения. Обычный кухонный нож. Если не добавлять к нему никакого особенного контекста, этим ножом удобно нарезать овощи на салат. Но если ты знаешь, что этот нож тебе достался в наследство от убийцы, который зарезал им свою бабушку, я не думаю, что ты захочешь и дальше нарезать им овощи на салат. Язык - это нож, язык - оружие. Использовать его нужно разумно.*

### **Anonym//Möchte ihren Namen nicht nennen, 15 Jahre, Schülerin, lebt jetzt in Deutschland**

*Ich kann keinen Kontakt zu Menschen haben, die Russisch sprechen. Ich möchte nicht in ihrer Nähe sein und oberflächliche oder tiefgründige Gespräche führen. Dafür möchte ich keine Kraft aufbringen. Ich habe einen kleinen Kreis von Menschen um mich, das sind alles Menschen, die meine Position teilen. Ich bin also nicht mehr ganz so isoliert wie noch vor zwei Jahren, als ich mir erstmals klar wurde über meine Position und ganz zum Ukrainischen wechselte. Ich erinnere mich noch, wie das war. In den ersten Kriegstagen spürte ich plötzlich einen abgrundtiefen Hass gegen alles Russische. Gegen die Menschen, die Sprache, gegen das, was sie Volk nennen, gegen das, wie sie mit uns umgehen.*





Meine Eltern waren die ersten, die meine Entscheidung unterstützten. Ich denke, sie waren immer patriotisch, obwohl sie Russisch sprachen. Aber vielleicht ist es einfacher, ihre Haltung damit zu erklären, dass ich in der Sprachenfrage ziemlich radikal war: Ich habe überhaupt nicht reagiert, wenn man mich auf Russisch ansprach. Die einzige Möglichkeit, mit mir zu kommunizieren war auf Ukrainisch oder auf Englisch. In Deutschland hielten die meisten Menschen meine Forderung für eine kindliche Laune, etwas, das man nicht ernst nehmen musste. Dauern musste ich beweisen, dass es eine erwachsene, durchdachte Entscheidung war. Anfangs war ich wütend und wollte alle überzeugen. Ich muss zugeben, ich war aggressiv. Einmal habe ich sogar einen Bekannten angebrüllt, der zugab Videos eines russischsprachigen Bloggers anzusehen. Ich schrie los, über den Krieg, über unsere Geschichte, die Vernichtung der ukrainischen Intelligenzija ... Dann fragte er irgendwann: Warst du dort? Hast du all das gesehen? Ich flüchte aus: Nein, ich war nicht da, ich habe es nicht gesehen, ich war noch nicht einmal geboren, aber es tut mir weh. Meistens habe ich in solchen Gesprächen auf den historischen Kontext verwiesen, darauf, dass wir vernichtet werden und unsere nationale Identität ausgelöscht werden soll.

Am schlimmsten ist, dass der Aggressor uns die Möglichkeit nimmt, unsere Sprache zu sprechen. Aber so enthusiastisch meine Reden auch waren, ich bin mir nicht sicher, ob ich jemanden umstimmen konnte. Ich bin dann einfach weggegangen und habe versucht, weitere Kommunikation zu vermeiden. Zurückblieben ein tiefes Unverständnis und Wut, dass ich überhaupt keinen Einfluss auf die Situation habe. Ich fühlte mich schuldig und hasste mich. Vielleicht habe ich anderen zu viel abverlangt in dieser Zeit, in der mein Land im Krieg ist und es viel wichtigere Fragen gibt?

An den ersten Tagen in der deutschen Schule haben die Lehrer hier ein Willkommenstreffen für die ukrainischen Kinder veranstaltet, wo sie dann plötzlich mit uns Russisch sprachen, irgendwas auf Russisch an die Tafel schrieben und uns auf diese Weise willkommen heißen wollen, damit wir uns wie Zuhause fühlen. Ich war schockiert. Ich sagte „Entschuldigung“ und ging einfach weg. Jetzt denke ich, dass das unnötig war. Jetzt bin ich Deutschen gegenüber freundlicher, die früher Russisch gelernt haben, aber jetzt mein Land unterstützen und auf jede erdenkliche Art helfen.

Als mich die Menschen in meiner Umgebung nicht verstanden haben, habe ich mich gerettet, indem ich Tagebuch führte und all meinen Gedanken und Beobachtungen hineinschrieb. Anfangs dachte ich, die russische Sprache sei eine Art Dreck, mit dem man sich nicht dreckig machen möchte. Aber später kam ich auf eine treffendere Metapher: Die russische Sprache ist wie ein Küchenmesser. Eine Sprache halt. Ein Mittel, um zu kommunizieren. Ein stinknormales Küchenmesser. Wenn man es ohne besonderen Kontext betrachtet, kann man mit diesem Messer wunderbar Gemüse und Salat schneiden. Aber wenn du erfährst, dass du dieses Messer von einem Mörder geerbt hast, der damit seine Großmutter erstochen hat – ich glaube nicht, dass du dann immer noch Gemüse und Salat damit schneiden möchtest. Sprache ist ein Messer, Sprache ist eine Waffe. Sie muss mit Bedacht eingesetzt werden.

14.

### **Александр, 57 лет, филолог, с рождения живет в Киеве**

В силу того, что мой родной язык русский, высокие ценности мировой культуры, высокие смыслы мировой культуры я осознавал, постигал через русскую культуру.

Люди, у которых родные языки другие, осознают и постигают мировую культуру через свои языки. Это совершенно нормальные процессы. Я за дух терпимости, дух



открытости, дух свободы, который мог бы способствовать плодотворному, живому развитию украинской культуры, существующей на разных языках.

Однако сейчас я испытываю и боль, и возмущение тем, что ситуация складывается совершенно по-другому. Но еще я ощущаю себя человеком, которому зажимают рот, у которого перехватывает горло, и который не может дышать. Это совершенно какое-то противоестественное существование, когда... значительная часть населения страны отменяется.

Отменяется часть людей, часть граждан страны. Ведь им оказывается перекрыт выход в публичное пространство. Перекрыта возможность выражения своих эмоций, своих мыслей, вообще вот выражения самого себя на общественном уровне. И установка идет на то, чтобы этой возможности и не было.

**Олександр, 57 років, філолог, від народження живе в Києві**

*Оскільки моя рідна мова російська, високі цінності світової культури, високі сенси світової культури я усвідомлював, осягав через російську культуру.*

*Люди, у яких рідні мови інші, усвідомлюють і осягають світову культуру через свої мови. Це абсолютно нормальні процеси. Я за дух терпимості, дух відкритості, дух свободи, який міг би сприяти плідному, живому розвитку української культури, яка існує на різних мовах.*

*Однак зараз я відчуваю і біль, і обурення тим, що ситуація складається зовсім по-іншому. Але ще я відчуваю себе людиною, якій затискають рот, у якої перехоплює горло, і яка не може дихати. Це абсолютно якесь протиприродне існування, коли... значну частину населення країни скасовують.*

*Скасовується частина людей, частина громадян країни. Адже їм виявляється перекритий вихід у публічний простір. Перекрито можливість вираження своїх емоцій, своїх думок, взагалі ось вираження самого себе на суспільному рівні. І установка йде на те, щоб її і не було.*

**Alexander, 57, Philologe, seit Geburt lebt in Kyjiw**

*Als russischer Muttersprachler habe ich die hohen Werte und die hehren Gedanken der Weltkultur vermittelt durch die russische Kultur kennen und schätzen gelernt. Menschen, deren Muttersprache eine andere ist, erfahren und erkennen die Weltkultur durch ihre jeweilige Sprache. Das sind ganz normale Prozesse. Ich trete ein für den Geist der Toleranz, der Offenheit, den Geist der Freiheit, der zu einer fruchtbaren, lebendigen Entwicklung einer ukrainischen Kultur beitragen könnte, die in verschiedenen Sprachen existiert.*

*Aber jetzt empfinde ich Schmerz und Empörung darüber, dass sich die Situation ganz anders entwickelt. Ich fühle mich wie ein Mensch, dem der Mund zugehalten, die Kehle zugeedrückt wird und der nicht mehr atmen kann. Das ist eine völlig unnatürliche Existenzweise, wenn ... ein bedeutender Teil der Bevölkerung des Landes einfach ausgestrichen wird.*

*Ausgestrichen wird ein Teil der Menschen, ein Teil der Bürgerinnen und Bürger dieses Landes. Denn faktisch wird ihnen der Zugang zum öffentlichen Raum verwehrt. Ihnen wird die Möglichkeit verwehrt, Gefühle und*



*Gedanken zum Ausdruck zu bringen, ganz generell die Artikulation des Selbst auf gesellschaftlicher Ebene. Und es geht immer weiter in diese Richtung, dass es eine solche Möglichkeit auch nicht geben soll.*

**15.**

### **F., 54 Jahre, Übersetzerin, Hamburg**

Ich habe mich Ende der 80er Jahre entschieden, mich mit meinem Tun beruflich für das russisch-deutsche Verhältnis einzusetzen. So habe die ganzen 90er Jahre dort ständig Zeit verbracht, bin viel mit meinen Künstlern herumgezogen, von wegen, “Es wird nie wieder zu einem Krieg kommen” und so weiter und so fort – und irgendwie waren wir so sicher, weißt du, wir waren ganz ganz ganz sicher und diese Sicherheit, die fing dann an zu bröckeln, als Putin kam. Da habe ich dann irgendwann ein paar Jahre tatsächlich auch nur noch aus dem Englischen übersetzt, bevor ich irgendwann dachte, nee: meine Identität ist die als Russischübersetzerin.

Vielleicht ist folgendes ganz interessant, denn das war mit starken Gefühlen verbunden: Als wir im letzten Jahr dieses Buch gemacht haben mit Texten zum Krieg, da hatten wir im Grunde vor, Lesungen zu veranstalten zusammen mit einem Ukrainebuch, das parallel dazu erschienen ist – und dann kam dann plötzlich – gefühlt ungefähr drei Tage vor dem Erscheinen, also als wir Lesungen planen sollten, ein ganz klares Nein von denen, die das Ukrainebuch gemacht haben: Das können wir nicht machen und das wollen wir nicht machen und es wird keine gemeinsamen Lesungen geben. Die Lesungen fanden dann alle getrennt statt.

Das war für mich als Russischübersetzerin mit allem, was ich tue, um in diesem Konflikt meine Stärke entgegenzusetzen, plötzlich das Gefühl, dass mir das vor die Füße geworfen wird in dem Moment, wo ich eigentlich denke, man müsste im Dialog bleiben.

Ich habe das akzeptiert und gesehen, dass die Zeit ist, wie sie ist, aber es war für mich hart zu merken, dass ich jetzt im Grunde mit der Feindessprache arbeite. Das Gefühl war im ersten Moment richtig hart. Da könnte man auch mal wieder über Gefühle allgemein reden: Was Gefühle eigentlich sind – denn oft sind sie im ersten Moment sehr stark und oftmals kann man dann später einfach sehen: „Okay, diese Art von Veranstaltungen gibt es im Moment nicht und das muss ich irgendwie auch akzeptieren“, und das konnte ich dann auch mit dem Kopf akzeptieren, mit dem Herzen war ich traurig, aber das ging. Das war so ein Moment wo – nur weil du gesagt hast, du fühlst dich nicht verantwortlich – wo ich mich schon irgendwie verantwortlich gefühlt habe, sowohl mit meinem Tun als auch mit den Kontakten, die ich habe. Deswegen ist es auch manchmal so schwer, weil man unbewusst immer auf der Suche ist: Wo könnte man was machen? Also ja, ich fühle mich schon verantwortlich für das, was ich mache.



### **Ф., 54 роки, перекладачка з російської мови, Гамбург**

*Наприкінці 80-х я вирішила використати свою роботу для розвитку російсько-німецьких відносин. І я всі дев'яності була в Росії дуже часто, багато подорожувала з моїми друзями-художниками, говорили: "Нової війни ніколи більше не буде" і так далі, і таке інше, - і якось ми були так у цьому впевнені, знаєте, ми були надто впевнені, і ця впевненість почала руйнуватися, коли з'явився Путін. І насправді в якийсь момент я кілька років перекладала тільки з англійської, але потім все ж таки вирішила, що ні: моя ідентичність - це перекладач з російської мови.*

*І ось це дуже цікаво, це пов'язано з сильними почуттями, - коли торік ми робили книжку з текстами про війну, ми, власне, збиралися презентувати її разом із книжкою про Україну, яку було опубліковано в той самий час. І раптом, приблизно за три дні до публікації, коли ми вже планували публічне читання, від тих, хто робив книжку про Україну, надійшло дуже чітке "ні": ми не можемо цього зробити, ми не хочемо цього робити, і жодних спільних читань не буде. І в підсумку ці читки пройшли окремо.*

*У мене, як у перекладачки з російської мови, яка робить усе можливе, щоб протистояти всіма силами цьому конфлікту, раптово виникло відчуття, що це кинули мені в обличчя в той самий момент, коли я насправді вважала, що потрібно залишатися в діалозі.*

*Я прийняла це і зрозуміла, що час такий, який він є, але мені було важко усвідомити, що тепер я, по суті, працюю з мовою ворога. Спочатку це почуття було дуже важким. Звісно, про почуття загалом можна сказати - що таке почуття насправді? - тому що вони часто в перший момент можуть бути дуже сильними, а потім, звісно, як піде: "Добре, такого заходу зараз просто не може бути, його немає, і я мушу це якось прийняти". І головою я змогла це прийняти, хоча серцем я була засмучена, але це вже було як було. Це був один із тих моментів, коли - просто тому, що ви сказали, що не відчуваєте відповідальності, - я відчула себе якоюсь мірою відповідальною, як за свої дії, так і за контакти, які в мене є. Тому й буває іноді так складно, бо підсвідомо ти завжди напоготові: що і як ти міг узагалі зробити? Так що так, я відчуваю відповідальність за те, що роблю.*

### **Ф., 54 года, переводчица с русского языка, Гамбург**

*В конце 80-х я решила использовать свою работу для развития российско-германских отношений. И я все девяностые бывала в России очень часто, много путешествовала с моими друзьями-художниками, говорили: "Новой войны никогда больше не будет" и так далее, и так далее, - и как-то мы были так в этом уверены, знаете, мы были очень-очень уверены, и эта уверенность начала рушиться, когда появился Путин. И на самом деле в какой-то момент я несколько лет переводила только с английского, но потом все же решила, что нет: моя идентичность - это переводчик с русского языка.*

*И вот это очень интересно, это связано с сильными чувствами, - когда в прошлом году мы делали книгу с текстами о войне, мы в принципе собирались представить ее вместе с книгой об Украине, которая была опубликована в то же время. И вдруг, примерно за три дня до публикации, когда мы уже планировали публичную читку, от тех, кто делал книгу об Украине, поступило очень четкое "нет": мы не можем этого сделать, мы не хотим этого делать, и никаких совместных чтений не будет. И в итоге эти читки прошли отдельно.*



*У меня, как у переводчицы с русского языка, которая делает все возможное, чтобы противостоять всеми силами этому конфликту, внезапно возникло ощущение, что это бросили мне в лицо в тот самый момент, когда я действительно считала, что нужно оставаться в диалоге.*

*Я приняла это и поняла, что время такое, какое оно есть, но мне было трудно осознать, что теперь я, по сути, работаю с языком врага. Поначалу это чувство было очень тяжелым. Конечно, о чувствах в общем можно сказать - что такое чувства на самом деле? - потому что они часто в первый момент могут быть очень сильными, а потом, обычно, как пойдет: «Хорошо, такого мероприятия сейчас просто не может быть, его нет, и я должна это как-то принять». И головой я смогла это принять, хотя сердцем я была опечалена, но это уж было как было. Это был один из тех моментов, когда - просто потому, что вы сказали, что не чувствуете ответственности, - я почувствовала себя в какой-то степени ответственной, как за свои действия, так и за контакты, которые у меня есть. Потому что бывает иногда так сложно, потому что подсознательно ты всегда начеку: что и как ты мог вообще сделать? Так что да, я чувствую ответственность за то, что делаю.*

**16.**

### **Анна, 45 лет, врач, Донецк-Киев**

Я запрещаю себе осуждать людей за жестокость. В основном, это имеет отношение к двум важным категориям: к чиновникам любого ранга и к военным. Более того, я запрещаю себе концентрироваться на жестокости как таковой и развивать эту тему внутри себя. Я понимаю, что военные не могут не быть жестокими. Но вынуждена констатировать: жестокость становится нормой. Не только у военных, увы. Я понимаю, что без жестокости невозможно защищаться, но не могу принять ее существование и распространение. Не могу воспринимать ее в моих близких. Как рядом могут уживаться человечность и жестокость одновременно? Как можно к распространению жестокости позитивно относиться вообще?

Вторая запретная тема в моей голове: принятие того факта, что враг не один. Враг проявился не только в лице нашего соседа. Я все еще не могу разобраться в том, кто более подлый: тот, кто стреляет, или тот, кто делает внутри страны нехорошие вещи. Неоднозначность того, что происходит, загоняет в угол. Неоднозначность со стороны международных партнеров в том числе. Простых людей не поддерживает никто.

Мне бесконечно жаль людей. Всех людей. По долгу службы мне приходится коммуницировать с военнопленными из РФ. И мне точно так же жаль этих ребят. Я вижу в их глазах пустоту, вижу отсутствующие руки и ноги и понимаю, что они всего лишь результат игры. Пусть они будут трижды убийцами - я достаточно толерантно отношусь даже к особым преступникам в тюрьме, потому что я смотрю на них с позиции врача. Когда я смотрела на военнопленных, все, что я испытывала, это была жалость. Пожалуй, в тот момент мне было стыдно за мое малодушие - я не смогла



высказать своим коллегам критику за их жестокость. Все, как один, захлебываясь в ненависти, брызгали слюной и разбрасывались ужасными словами. Я намеренно умолчала, потому что ощущала эту наэлектризованность в воздухе.

Мне жаль. Жаль коллег, которые не ведают, что творят. Жаль ребят, которые оказались в плену. Бесконечно жаль наших ребят, травмированных, погибших. Я могу понять чувства их близких. Но мне стыдно разбираться, кто их них представлял интересы агрессора, а кто защищался. Эти пленные, которых я видела, это не какие-то идейные люди, которые гордо держат голову. Это не те люди, которые имеют четкую позицию. Чаще всего, когда я с ними разговаривала, я понимала, что они достаточно примитивны в своем образовании. Уж точно это не враги, которых даже возможно ненавидеть. Они овцы. Овцы без ног и без рук. Это ужасно.

По ту сторону баррикад наши ребята. И они тоже разные. Тут я должна сказать, что ненавижу внутренний национализм в таком гадком его проявлении, с такими шовинистическими штуками. Многие поддерживают национал-социалистическую партию и все эти установки. А я не могу поддержать. Даже несмотря на то, что они безусловно герои и защищают Родину. Грань очень тонкая. А если абсолютно все будут следовать этим идеям? Я стараюсь даже не думать об этом, потому что это вещи, которые ставят меня в очень неудобное положение. Возникает ощущение, что ты свой среди чужих и чужой среди своих. Я запрещаю себе думать об этом, потому что наряду с жестокостью, которая прямо сейчас висит в воздухе, это здорово разрушает меня изнутри.

#### **Анна, 45 років, лікарка, Донецьк-Київ**

*Я забороняю собі засуджувати людей за жорстокість. Здебільшого це стосується двох важливих категорій: чиновників будь-якого рангу і військових. Ба більше, я забороняю собі концентруватися на жорстокості як такій і розвивати цю тему всередині себе. Я розумію, що військові не можуть не бути жорстокими. Але змушена констатувати: жорстокість стає нормою. Не тільки у військових, на жаль. Я розумію, що без жорстокості неможливо захищатися, але не можу прийняти її існування і поширення. Не можу сприймати її в моїх близьких. Як поруч можуть уживатися людяність і жорстокість одночасно? Як можна до поширення жорстокості позитивно ставитися взагалі?*

*Друга заборонена тема в моїй голові: прийняття того факту, що ворог не один. Ворог проявився не тільки в особі нашого сусіда. Я досі не можу розібратися в тому, хто підступніший: той, хто стріляє, чи той, хто робить усередині країни нехороші речі. Неоднозначність того, що відбувається, заганяє в кут. Неоднозначність з боку міжнародних партнерів зокрема. Простих людей не підтримує ніхто.*

*Мені безмежно шкода людей. Усіх людей. Згідно службових обов'язків мені доводиться комунікувати з військовополоненими з РФ. І мені точнісінько так само шкода цих хлопців. Я бачу в їхніх очах порожнечу, бачу відсутні руки і ноги і розумію, що вони всього лише результат гри. Нехай вони*



будуть тричі вбивцями - я досить толерантно ставлюся навіть до особливих злочинців у в'язниці, тому що я дивлюся на них з позиції лікаря.

Коли я дивилася на військовополонених, усе, що я відчувала, це був жаль. Мабуть, у той момент мені було соромно за мою малодушність - я не змогла висловити своїм колегам критику за їхню жорстокість. Усі, як один, захищаються у ненависті, бризкали слиною і розкидалися жахливими словами. Я навмисно промовчала, бо відчувала цю наелектризованість у повітрі.

Мені шкода. Шкода колег, які не усвідомлюють, що творять. Шкода хлопців, які опинилися в полоні. Неосяжно шкода наших хлопців, травмованих, загублених. Я можу зрозуміти почуття їхніх близьких. Але мені соромно розбиратися, хто з них представляв інтереси агресора, а хто захищався. Ці полонені, яких я бачила, це не якісь ідейні люди, що гордо тримають голову. Це не ті люди, які мають чітку позицію. Найчастіше, коли я з ними розмовляла, я розуміла, що вони досить примітивні у своїй освіченості. Це не вороги, яких навіть можливо ненавидіти. Вони вівці. Вівці без ніг і без рук. Це жахливо.

По той бік барикад наші хлопці. І вони теж різні. Тут я маю зауважити, що ненавиджу внутрішній націоналізм у такому брудному його прояві, з такими шовіністичними штуками. Багато хто підтримує націонал-соціалістичну партію і всі ці установки. А я не можу підтримати. Навіть незважаючи на те, що вони безумовно герої і захищають Батьківщину. Межа дуже тонка. А якщо абсолютно всі будуть слідувати цим ідеям? Я намагаюся навіть не думати про це, тому що це речі, які ставлять мене в дуже незручне становище. Виникає відчуття, що ти свій серед чужих і чужий серед своїх. Я забороняю собі думати про це, тому що поряд із жорстокістю, яка просто зараз висить у повітрі, це сильно руйнує мене зсередини.

### **Anna 45, Ärztin, Donezk- Kyjiw**

*Ich verbiete mir, Menschen wegen ihrer Grausamkeit zu verurteilen. Das betrifft vor allem zwei Bereiche: Staatsbeamte jeden Ranges und Militärs. Außerdem verbiete ich mir, über die Grausamkeit als solche nachzudenken und das Thema in mir größer werden zu lassen. Ich verstehe, dass Soldaten und Militärs nicht nicht grausam sein können. Aber ich muss erkennen, dass die Grausamkeit normal wird. Nicht nur bei den Soldaten. Ach, nein. Ich verstehe, dass man sich nicht verteidigen kann, ohne grausam zu sein, aber ich kann diese Grausamkeit und dass sie immer mehr wird, trotzdem nicht akzeptieren. Ich kann sie nicht ertragen bei mir nahestehenden Menschen. Wie können Menschlichkeit und Grausamkeit so nah beieinander liegen? Wie kann man es überhaupt gut finden, dass sich die Grausamkeit immer weiter ausbreitet?*

*Das zweite verbotene Thema in meinem Kopf ist folgendes: Zu akzeptieren, dass es nicht nur einen Feind gibt. Der Feind hat sich nicht nur in Person unseres Nachbarn gezeigt. Ich kriege das immer noch nicht sortiert, wer verabscheuungswürdiger ist: Die, die schießen oder die, die im Land schlimme Dinge tun. Die Uneindeutigkeit dessen, was passiert, macht mich verrückt. Darunter auch die Unklarheit seitens der internationalen Partner. Die einfachen Menschen unterstützt niemand.*

*Mir tun die Menschen unendlich Leid. Alle Menschen. Ich habe beruflich mit russischen Kriegsgefangenen zu tun. Und diese Jungs tun mir auf jeden Fall genauso Leid. Ich sehe die Leere in ihren Augen, sehe ihre fehlenden Arme und Beine und sehe, dass sie schlicht das Ergebnis eines Spiels sind. Selbst wenn sie dreifach Mörder sind – ich bin sogar manchen Verbrechern im Gefängnis gegenüber ziemlich tolerant, da ich sie aus der Perspektive der Ärztin betrachte. Als ich die Kriegsgefangenen sah, habe ich einzig Mitleid gefühlt. In diesem Moment habe ich mich für meinen Kleinmut geschämt: Ich konnte meinen Kolleginnen nicht für ihre*



*Grausamkeit kritisieren. Alle, einer wie die andere, schäumten über vor Hass und warfen mit schrecklichen Worten um sich. Ich habe bewusst geschwiegen, weil ich diese Spannung in der Luft spürte.*

*Es tut mir Leid. Leid um die Kollegen, die nicht wissen, was sie tun. Leid um die Jungs, die in Gefangenschaft geraten sind. Unendlich Leid um unsere Jungs, die verletzt, traumatisiert, ums Leben gekommen sind. Ich kann die Gefühle ihrer Familien verstehen. Aber mir ist es unerträglich, dass ich entscheiden soll, wer die Interessen des Aggressors vertritt und wer keine andere Wahl hatte. Die Gefangenen, die ich gesehen habe, das sind keine ideologie-getriebenen Menschen, die stolz den Kopf hoch tragen. Das sind keine Menschen mit festen Meinungen. Oft genug habe ich in Gesprächen mit ihnen gemerkt, dass sie ziemlich primitiv sind, was ihre Bildung angeht. Das sind ganz bestimmt keine Feinde, die man hassen kann. Das sind Schafe. Schafe ohne Arme und Beine. Furchtbar.*

*Auf der anderen Seite der Barrikaden stehen unsere Jungs. Auch da gibt es solche und solche. Ich muss gestehen, dass ich den heimischen Nationalismus in seiner widerwärtigen Variante, mit all seinen chauvinistischen Ausprägungen, mit hasse. Viele unterstützen die Nationalsozialistische Partei und alle ihre Ansichten. Ich kann das nicht unterstützen. Obwohl sie wirklich Helden sind und unser Vaterland schützen. Das ist ein ganz schmaler Grat. Und wenn plötzlich alle diesen Ideen folgen? Ich versuche gar nicht daran zu denken, denn das bringt mich in eine ganz missliche Lage. Es entsteht dann das Gefühl, dass du unter Fremden heimisch und fremd unter den eigenen Leuten bist. Ich verbiete mir, darüber nachzudenken, denn zusammen mit der Grausamkeit, die jetzt überall in der Luft hängt, zerstört mich das mit voller Wucht von innen heraus.*

**17.**

### **Александра, 45 лет, осталась в Киеве, дизайнер по костюму**

Особенно сложно то, что я себе запрещаю выразить свои чувства военным, которых встречаю. Ведь мы же разделяем тех, которые тут в Киеве, и тех, по лицам которых, по глазам видно, откуда они, и как по ним прошла война! Ну это невозможно с чем-то спутать. И вот ты его видишь, как он едет, видимо на автостанцию, с мешком и понимаешь, что он едет на фронт, ну это написано просто на его лице, и тут что-то невероятное происходит, потому что хочется так много ему сказать, хочется выразить свои чувства, хочется, а ты не можешь. Однажды я проехала в метро с такими ребятами остановок 10, меня просто накрыло, я не могла дышать, и все мои чувства застряли, и я ничего не могла сказать. Я понимала, что не должна сейчас идти к одному из них и рыдать рядом с ним, потому что ему точно тяжелее, чем мне. А с другой стороны, я не могла не сказать эти слова, ведь я понимаю, что я сейчас уйду, а он будет думать, что просто рядом с ним люди постояли. Это как бы предательство что ли, он ведь идет за меня умирать, а я не могу два слова связать. В конце концов я все-таки себя заставила, я еле-еле собрала все эти слезы, втянула их назад в себя, какой-то у меня даже голос нашелся, и я ему сказала: дякую, и так, ну, руку приложила до груди, и я увидела, что он ответил, я увидела, что он так махнул мне головой.





Я не видела раньше этих мужчин, или они настолько изменились, они такие красивые, они такие, ну это какие-то просто полубоги, знаете, спустились с небес, то ли это форма, то ли то, что с ними происходит, какое-то изменение в лицах, в глазах, вот выражение лица, ну что-то такое в них есть!

И вот здесь опять запретные чувства, это какая-то прямо тотальная влюбленность в них, да, можно вот так это назвать, и мне прям неудобно, потому что меня есть молодой человек, и я понимаю, что он меня в этот момент не видит, но меня прямо распирает настолько, и это не про эротику и сексуальность, это наверное можно сравнить с каким-то, может даже религиозным чувством. Это смесь благодарности, восхищения, и еще удивление, что они тут рядом со всеми нами, и живут как и я, и ходят, и даже мы с ними в одном метро едем, в одном вагоне...

#### **Олександра, 45 років, залишилася в Києві, дизайнерка з костюма**

*Особливо складно те, що я собі забороняю висловити свої почуття військовим, яких зустрічаю. Адже ми ж розділяємо тих, які тут у Києві, і тих, по обличчям яких, по очам видно, звідки вони, і як по них пройшлася війна! Ну це неможливо з чимось сплутати. І ось ти його бачиш, як він їде, мабуть, на автостанцію, з мішком, і розумієш, що він їде на фронт, ну це написано просто на його обличчі, і тут щось неймовірне відбувається, бо хочеться так багато йому сказати, хочеться висловити свої почуття, хочеться, а ти не можеш. Одного разу я проїхала в метро з такими хлопцями зупинок 10, мене просто накрило, я не могла дихати, і всі мої почуття застрягли, і я нічого не могла сказати. Я розуміла, що не маю зараз іти до одного з них і ридати поруч із ним, бо йому точно важче, ніж мені. А з іншого боку, я не могла не сказати ці слова, адже я розумію, що я зараз піду, а він думатиме, що просто поруч із ним люди постояли. Це ніби зрада чи що, адже він їде за мене вмирати, а я не можу два слова зв'язати. Зрештою я все-таки себе змусила, я ледве-ледве зібрала всі ці сльози, втягнула їх назад у себе, якийсь у мене навіть голос знайшовся, і я йому сказала: «Дякую!», і так, ну, руку приклала до грудей, і я побачила, що він відповів, я побачила, що він так махнув мені головою.*

*Я не бачила раніше цих чоловіків, або вони настільки змінилися, вони такі гарні, вони такі, ну це якісь просто напівбоги, знаете, спустилися з небес, чи то це форма, чи то те, що з ними відбувається, якась зміна в обличчях, в очах, ось вираз обличчя, ну щось таке в них є!*

*І ось тут знову заборонені почуття, це якась прямо тотальна закоханість у них, так, можна ось так це назвати, і мені прям незручно, тому що в мене є молодий чоловік, і я розумію, що він мене в цей момент не бачить, але мене просто розпирає настільки, і це не про еротику та сексуальність, це, напевно, можна порівняти з якимось, може, навіть релігійним почуттям. Це суміш подяки, захоплення, і ще здивування, що вони тут поруч з усіма нами, і живуть як і я, і ходять, і навіть ми з ними в одному метро їдемо, в одному вагоні...*

#### **Alexandra, 45, in Kyjiw geblieben, Kostümdesignerin**

*Besonders schwer ist, dass ich mir verbiete, meine Gefühle gegenüber den Soldaten auszudrücken, denen ich begegne. Wir unterscheiden ja zwischen denen, die hier in Kyjiw sind, und denen, in deren Gesichtern und*



*Augen wir lesen können, woher sie kommen und was der Krieg mit ihnen macht! Das kann man mit nichts verwechseln. Und da siehst du ihn also, wie er in der Metro fährt, wahrscheinlich zum Busbahnhof, mit einem Rucksack, und du verstehst, er fährt an die Front, das kannst du auf seinem Gesicht lesen, und dann geschieht etwas Unglaubliches, denn du willst ihm so viel sagen, willst deine Gefühle mitteilen, aber du kannst es nicht.*

*Einmal bin ich zehn Haltestellen mit solchen Jungs zusammengefahren, und es hat mich einfach umgehauen, ich konnte nicht mehr atmen, alle meine Gefühle steckten fest, und ich konnte nichts sagen. Ich wusste, ich darf jetzt nicht einfach zu einem hingehen und losheulen, denn für ihn ist es ja schlimmer als für mich. Andererseits konnte ich auch nicht nichts sagen, denn ich weiß ja, dass ich jetzt gleich aussteige, und er wird dann denken, wir anderen Passagiere sind einfach nur so gleichgültig mitgefahren. Und das wäre eine Art Verrat, er fährt doch um für mich zu sterben, und ich kann keine zwei Worte rausbringen. Schließlich habe ich mich doch gezwungen, ich konnte kaum die Tränen zurückhalten, hab sie runtergeschluckt, es fand sich sogar irgendeine Stimme in mir, und ich habe ihm gesagt: djakuju, Danke, und so die Hand aufs Herz gelegt, und ich habe gesehen, dass er reagiert hat, ich habe gesehen, wie er mir zugenickt hat.*

*Früher habe ich diese Männer nicht gesehen, oder sie haben sich so sehr verändert, sie sind so schön, sie sind solche, wie soll ich das sagen, Halbgötter, von den Himmeln herabgestiegen. Kommt das von der Uniform oder von dem, was mit ihnen vorgeht, eine Veränderung in den Gesichtern, den Augen, ihr Gesichtsausdruck, da ist so etwas in ihnen!?*

*Und hier noch so ein verbotenes Gefühl, da ist richtig so eine Verliebtheit, ja, das kann man schon so nennen, und das ist mir richtig ein bisschen unangenehm, denn ich hab ja einen Freund, und ich weiß ja, dass er mich in diesem Moment nicht sieht, aber es zerreißt mich total, es geht da nicht um Erotik oder Sex, das lässt sich vielleicht sogar mit einem religiösen Gefühl vergleichen. Das ist eine Mischung aus Dankbarkeit, aus Begeisterung, und dann noch Staunen, dass sie hier unter uns sind, leben und sich bewegen wie ich und wir alle, und wir fahren sogar zusammen mit ihnen in einer U-Bahn, im selben Waggon ...*

## **18.**

### **Karin, 64 Jahre, Russischlehrerin und Aktivistin, wohnt in Berlin**

Mein Grundgefühl ist eine tiefe Traurigkeit in diesem ganzen Krieg. Das hört nicht auf, das wird schlimmer. Vor allem Traurigkeit über die Verluste an Kontakten, an Freundschaften, an Begegnungen, Verluste in den Gesprächen, mit Menschen, die direkt involviert sind, die nicht mehr miteinander sprechen können, Verluste von der Fähigkeit zuzuhören, die mir so was wichtiges ist. Was ist Grundprinzip meines Lebens ist mich darin zu üben und Räume zu schaffen. Und diese Räume werden immer krasser geteilt und das wird immer stärker.

In Deutschland bricht wieder diese Sehnsucht nach Heroismus auf, und das macht mir Angst.

Es ist nicht richtig verboten, aber ich merke, dass wenn ich in Gesprächen nicht sofort zustimme mit ja die Ukraine wird siegen und wir müssen alles dafür tun, dass sie Waffen hat, dann es ist nicht die Angst vor dem Atomkrieg ist, was real ist, nicht die Gefahr, dass NATO sich verwickelt, in der heutigen Diskussion über Taurus, das alles stimmt, aber das



ist nicht meine Angst. Meine Angst ist, dass dieses militaristische Denken nach Stärke, nach Heldentum, nach Siegesglauben eindringt bis in die persönlichsten Beziehungen, Denkweisen und Gefühle. Das macht mir echt Höllenangst. Ich bin in meinem Erwachsenenleben sehr früh eingetreten gegen das Heldentum, Siegesglauben, nicht mehr danken, nicht mehr Feintöne zwischen Menschen fühlen. Nicht mehr suchen nach dem Anderen, einem Fremden und verstehen davon, sondern ein begeistertes Nachvorwärtsrennen und sagen „Ja, wir werden siegen!“ Das sitzt mir in den Knochen, und was ich als Deutsche gelernt habe, Stop zu sagen, inne halten, fühlen mit allen Poren, denken mit allen Gehirnwindungen und kritisch seien gegenüber allen, die sagen, „wir werden siegen!“.

Wenn ich die ukrainischen Soldaten sehe, die Helden genannt werden, könnte ich heulen! Ich möchte ihnen schreien: geht nicht dahin! Ihr werdet sterben! Es wird nicht helfen! Es löst nichts! Ich krieg da verzweifelte Traurigkeit.

***Карін, 64, роки вчителька російської мови та активістка, живе в Берліні***

*Моє головне почуття - глибокий сум з приводу всієї цієї війни. Цей сум стає дедалі значнішим. Насамперед, сум від втрати контактів, дружби, зустрічей, біль від втрати людей, які безпосередньо залучені до цієї війни, тих, хто більше не може говорити один з одним, біль від втрати здатності слухати і чути, що так важливо для мене. Основний принцип мого життя - створювати простори для слухання одне одного. Однак сьогодні ці простори розділені й віддаляються один від одного далі з кожним днем.*

*У Німеччині знову спалахує цей потяг до героїзму, і це мене дуже лякає.*

*Я відчуваю не заборону, але якесь дивне відчуття з боку моїх співрозмовників, коли в розмові не одразу погоджуюся з тим, що так, Україна перемає, і ми мусимо зробити все, щоб у неї була зброя... То це не страх ядерної війни, який реальний, не небезпека того, що НАТО затягне в цю ситуацію, зокрема в руслі сьогоднішньої дискусії про Таурус, це все правда, але це не мій страх. Я боюся, що це мілітаристське мислення, всі ці слова про силу, героїзм і віру в перемогу проникнуть навіть в особисті стосунки, у спосіб мислення і сферу почуттів. Це лякає мене до смерті. Дуже рано у своєму дорослому житті я виступала проти героїзму, проти цієї згубної віри в перемогу, що унеможлиблює сумніви й тонкі відчуття між людьми. Більше не потрібно шукати і розуміти іншу, незнайому людину, а потрібно з ентузіазмом мчати вперед і говорити: "Так, ми перемаємо!". Це ненависно мені до мозку кісток, і те, чого я навчилася як німкеня, - це казати "стоп", брати паузу, відчувати всіма клітинами свого організму, думати всіма своїми звивинами і критикувати тих, хто скандує "ми перемаємо!".*

*Коли я бачу українських солдатів, яких називають героями, мені хочеться плакати! Я хочу крикнути їм: "Не ходіть туди! Ви помрете! Це не допоможе! Це нічого не вирішить!" Мені від цього відчайдушно сумно.*

***Карин, 64 года, учительница русского языка и активистка, живет в Берлине***



*Мое главное чувство - глубокая печаль по поводу всей этой войны. Эта печаль становится все значительнее. Прежде всего, печаль от потери контактов, дружбы, встреч, боль от потери людей, которые непосредственно вовлечены в эту войну, тех, кто больше не может говорить друг с другом, боль от потери способности слушать и слышать, что так важно для меня. Основной принцип моей жизни - создавать пространства для слушанья друг друга. Однако сегодня эти пространства разделены и отдаляются друг от друга дальше с каждым днем.*

*В Германии снова вспыхивает эта тяга к героизму, и это меня очень пугает.*

*Я ощущаю не запрет, но какое-то странное чувство со стороны моих собеседников, когда в разговоре не сразу соглашаюсь с тем, что да, Украина победит, и мы должны сделать все, чтобы у нее было оружие... То это не страх ядерной войны, который реален, не опасность того, что НАТО затянет в эту ситуацию, в том числе в русле сегодняшней дискуссии о Тауресе, это все правда, но это не мой страх. Я боюсь, что это милитаристское мышление, все эти слова о силе, героизме и вере в победу проникнут даже в личные отношения, в способ мышления и сферу чувств. Это пугает меня до смерти. Очень рано в своей взрослой жизни я выступала против героизма, против этой пагубной веры в победу, исключаяющей сомнения и тонкие ощущения между людьми. Больше не нужно искать и понимать другого, незнакомого человека, а нужно с энтузиазмом мчаться вперед и говорить: "Да, мы победим!". Это ненавистно мне до мозга костей, и то, чему я научилась как немка, - это говорить "стоп", брать паузу, чувствовать всеми клетками своего организма, думать всеми своими извилинами и критиковать тех, кто скандирует «мы победим!».*

*Когда я вижу украинских солдат, которых называют героями, мне хочется плакать! Я хочу крикнуть им: «Не ходите туда! Вы умрете! Это не поможет! Это ничего не решит!» Мне от этого отчаянно грустно.*

## **19.**

### **Вікторія, 40 років, кондитер, два роки живе в Німеччині**

Моя заборона - любов. Я забороняю собі любити і бути коханою.

У перші дні війни я з донькою виїхала до Німеччини. Чоловік залишився вдома сам. Це було обопільне рішення. Але вже за місяць він почав наполегливо кликати нас додому. Мовляв, в Києві вже все спокійно. Він активно облаштовує наше сімейне гніздо і тішиться надією, що ми ось-ось повернемося. Куди повертатися? Не розумію.

Наш період адаптації в Німеччині був непростим. Донька не справлялася з пубертатом і вкрай важко пристосовувалася до нових умов. Вона категорично відмовлялася ходити до школи. Я не буду зараз говорити про те, яких зусиль мені довелося докласти для того, щоб налагодити наш побут тут. Це вартувало надлюдських можливостей. Зараз я, як багато інших біженців, поєдную навчання на мовних курсах з роботою. Значна частина мого життя зосереджена на волонтерській діяльності, оскільки мій рідний брат на передовій. Коли брат сказав, що його взводу потрібен джип, я за тиждень зібрала гроші в соціальних мережах, знайшла тут авто,



яке відповідає всім запитам, оформила всі необхідні документи, доставила за допомогою інших небайдужих хлопців на фронт, до брата. Але я пишаюся в цій історії не собою навіть, а братом. Його позицією захищати Україну.

Я плакати хочу від цієї абсолютної гордості за мого брата. І від образи за те, що не відчуваю подібних почуттів до чоловіка. Він не герой. Нічого не прагне. Навіть допомогти. Він би міг піти воювати. Кремезний чолов'яга, служив в армії. Та хоч окопи копати чи патрони подавати. Але ні, він не такий. Мені б так хотілося сказати йому прямо в обличчя, що він лайно, слабак. Але принизити чоловіка і висловити все, що я думаю про нього, я не наважуюся. Я не можу. Дякувати батькам: виростили чемну, хорошу дівчинку. Я б хотіла відлупцювати його. Сильно відлупцювати. Ця агресія переповнює мене. Але я не можу дозволити їй проявитися в нашому повсякденному, такому милому, на перший погляд, спілкуванні. Щоранку я отримую листівочки в месенджері зі звично незмінним текстом: доброго ранку, як спалося, бажаю гарного дня. За цією огидливою ввічливістю немає нічого. Немає почуттів. У його щоденних повідомленнях я бачу більше не цікавість до якості мого сну, а швидше витончений спосіб контролю: чи не загуляла я тут у цій ситій-забезпеченій вимушеній міграції. Йому хочеться більше дізнатися, з ким я спала, а не як саме.

Багато моїх знайомих уже знайшли нові стосунки тут. Сім'ї розпадаються, не витримують випробування відстанню. Я хочу плюнути на все і завантажити собі Тіндер. Але ні! Я не можу зрадити чоловіка.

Я почала стрімко набирати вагу. Мій психотерапевт запевняє, що таким чином проявляється реакція тіла на мої заборони. Але я все відчуваю трохи інакше. З кожним новим кілограмом я все менше подобаюся собі. Таке відчуття, що я спеціально багато їм, щоб не вдатися до якихось легковажних експериментів і не пуститися берега. Моя зайва вага наче стримує мене від того, щоб я могла дозволити собі нові стосунки. При одній думці про це моє тіло свербить і я вкриваюся червоними плямами. Я палаю від сорому і бажання. Два роки без сексу. Я вже просто не витримую.

Знаєш чого чекаю? Що одного ранку замість безглуздої картинки з котиками я отримаю від чоловіка зізнання в тому, що в нього інша. Мені буде боляче. Я точно буду плакати. Але тільки тоді я нарешті зможу дозволити собі жити щасливим життям 40-річної жінки.

### ***Викторія, 40 лет, кондитер, два года живет в Германии***

*Мой запрет - на любовь. Я запрещаю себе любить и быть любимой.*

*В первые дни войны я с дочерью уехала в Германию. Муж остался дома один. Это было наше общее решение. Но уже через месяц он начал настойчиво звать нас домой. Мол, в Киеве все уже спокойно.*



Он активно обустроивает наше семейное гнездо с учетом того, что мы вот-вот вернемся. Куда возвращаться? Не понимаю.

Наш период адаптации в Германии был непростым. Дочь не справлялась с пубертатом и крайне тяжело приспосабливалась к новым условиям. Наотрез отказалась ходить в школу. Я не буду сейчас говорить о том, какие усилия мне пришлось приложить для того, чтобы наладить наш быт здесь. Это где-то за гранью человеческих возможностей. Сейчас я, как многие другие беженцы, учусь на языковых курсах и работаю. Значительная часть моей жизни сосредоточена на волонтерской деятельности, поскольку мой родной брат на передовой. Когда брат сказал, что его взводу нужен джип, я за неделю собрала деньги в социальных сетях, нашла здесь авто, отвечающее всем запросам, сделала все необходимые документы, доставила с помощью других инициативных ребят на фронт, к брату. Но я горжусь в этой истории не собой даже, а братом. Его позицией защищать Украину.

Я плакать хочу от этой распирающей гордости за брата. И от обиды за то, что не испытываю подобных чувств по отношению к мужу. Он не герой. Никуда не рвется. Даже в помощники. Он бы мог пойти воевать. Здоровый мужик, служил в армии. Да хоть окопы копать или патроны подавать. Но нет, он не такой. Мне бы так хотелось сказать ему прямо в лицо все, что он дерьмо, слабак. Но унижить и высказать мужу все, что я думаю о его слабости, я не решаюсь. Я не могу. Спасибо родителям: вырастили хорошую, воспитанную девочку. Я бы хотела избить его. Сильно избить. Эта агрессия переполняет меня. Но я не могу позволить ей проявиться в нашем повседневном, таком милым, на первый взгляд, общении. Каждое утро я получаю открыточки в мессенджере со стабильно одинаковым текстом: доброе утро, как спалось, желаю хорошего дня. За этой тошнотворной вежливостью нет ничего. Нет чувств. В его ежедневных сообщениях я вижу больше не живой интерес к качеству моего сна, а такой изощренный способ контроля: не загуляла ли я здесь в этой сытой-довольной вынужденной миграции. Ему хочется больше узнать с кем я спала, а не как.

Многие мои знакомые уже нашли отношения здесь. Семьи распадаются, не выдерживают испытания расстоянием. Я хочу плюнуть на все и скачать себе Тиндер. Но нет! Я не могу предать мужа.

Я начала стремительно поправляться. Мой психотерапевт говорит, что это реакция тела на мои запреты. Но я все чувствую немного по-другому. С каждым набранным килограммом я все меньше нравлюсь себе. Такое чувство, что я специально много ем, чтобы не уйти в какие-то фривольные эксперименты и не сорваться во все тяжкие. Так мой лишний вес служит искусственной защитой от разрешения себе позволить себе новые отношения. При одной мысли об этом я начинаю чесаться, краснеть. Сгорать от стыда. Два года без секса. Я не выдерживаю уже просто.

Знаешь чего жду? Что однажды утром вместо дурацкой картинки с котиками я получу от мужа признание в том, что у него другая. Мне будет больно. Я точно буду плакать. Но может только потом я наконец-то смогу позволить себе жить счастливой жизнью 40-летней женщины.

### **Viktoria, 40 Jahre, Konditorin, lebt seit 2 Jahren in Deutschland**

*Mein Verbot ist zu lieben. Ich verbiete mir, mich zu verlieben und dass sich jemand in mich verliebt.*

*Meine Tochter und ich sind schon in den ersten Kriegstagen nach Deutschland gefahren. Mein Mann ist allein zu Hause geblieben. Wir hatten das zusammen entschieden, er hatte nichts dagegen. Aber schon nach zwei*



*Monaten fing er an, wir sollen nach Hause kommen. Nach dem Motto, in Kyjiw ist alles ruhig. Er baut ganz eifrig an unserem Familiennest im Hinblick darauf, dass wir schon ganz bald wieder nach Hause zurückkommen. Wohin denn zurückkommen? Ich habe keine Ahnung.*

*Die Zeit der Eingewöhnung in Deutschland war nicht einfach. Meine Tochter ist in der Pubertät und hat sich nur sehr schwer an die neuen Lebensumstände gewöhnt. Sie hat sich einfach geweigert, zur Schule zu gehen. Ich werde jetzt nicht davon reden, welche Anstrengungen es mich gekostet hat, unseren Alltag hier hinzubekommen. Das ging über alle Kräfte. Wie viele andere Flüchtlinge, besuche ich mittlerweile einen Sprachkurs und arbeite. Ein großer Teil meines Lebens dreht sich um Freiwilligenarbeit, denn mein Bruder ist an der Front. Als mein Bruder sagte, dass seine Einheit einen Jeep braucht, habe ich innerhalb einer Woche in den sozialen Medien das Geld gesammelt, habe einen Wagen gefunden, der alle Anforderungen erfüllte, die nötigen Papiere besorgt und den Jeep durch andere Helfer an die Front geschickt, zu meinem Bruder. Das habe ich alles selbst gemacht. Aber stolz bin ich nicht auf mich, sondern auf meinen Bruder. Auf seine Haltung, die Ukraine zu verteidigen.*

*Weinen möchte ich vor diesem überwältigenden Stolz auf meinen Bruder. Und vor Unmut darüber, dass ich keine derartigen Gefühle für meinen Mann habe. Er ist kein Held. Kann sich zu nichts durchringen. Nicht einmal als Helfer engagiert er sich. Er könnte kämpfen. Er ist ein stattlicher Mann, war in der Armee. Wenigsten Gräben ausheben oder Munition verteilen. Aber nein, so einer ist er nicht. Ich würde ihm so gern ins Gesicht sagen, dass er scheiße ist, ein Schwächling. Aber ihn herunterzumachen und ihm alles ins Gesicht zu sagen, was ich denke, das traue ich mich nicht. Das kann ich nicht. Dank an meine Eltern: dass sie so ein gutes braves Mädchen großgezogen haben. Ich würde ihn gern verprügeln. Mit aller Kraft. Ich bin voller Aggression. Aber ich kann sie nicht zulassen in unserem täglichen, – auf den ersten Blick – ach so lieben Miteinander. Jeden Morgen bekomme ich Nachrichten mit dem immer gleichen Text: Guten Morgen, hast du gut geschlafen, ich wünsche dir einen schönen Tag. Hinter dieser widerlichen Höflichkeit verbirgt sich - nichts. Keine Gefühle. In seinen täglichen Nachrichten erkenne ich kein echtes Interesse an der Qualität meines Schlafs, sondern eine ausgeklügelte Form von Kontrolle, ob ich mich hier in dieser übersättigten Zwangsmigration nicht zu sehr amüsiere. Er will eher wissen, mit wem ich geschlafen habe, als wie.*

*Viele meiner Bekannten haben bereits neue Beziehungen angefangen. Familien zerbrechen, die Beziehungen überstehen den Test der Trennung nicht. Ich möchte auf alles spucken und mir Tinder runterladen. Aber nein, ich kann meinen Mann nicht betrügen.*

*Ich habe angefangen, ordentlich Pfunde zuzulegen. Mein Psychotherapeut sagt, mein Körper reagiert auf die mir selbst auferlegten Verbote. Aber ich empfinde das ein wenig anders. Mit jedem Kilo, das ich zunehme, mag ich mich weniger leiden. Ich habe das Gefühl, dass ich absichtlich viel esse, damit ich mich nicht auf irgendwelche frivolen erotischen Experimente einlasse. Mein Übergewicht dient also als künstlicher Schutz davor, dass ich eine neue Beziehung eingeehe. Allein der Gedanke daran juckt mich, lässt mich erröten. Ich brenne vor Scham. Zwei Jahre ohne Sex. Ich halte es nicht mehr aus.*

*Weißt du, worauf ich warte? Dass eines Morgens statt eines blöden Katzenfotos ein Geständnis von meinem Mann kommt, dass er mit einer anderen zusammen ist. Das wird mich verletzen. Ich werde weinen, ganz sicher. Aber vielleicht, vielleicht, werde ich es mir dann endlich erlauben können, das glückliche Leben einer 40-jährigen Frau zu führen.*

**21.**



### **Татьяна, 54 года, IT-специалистка, уехала из Украины в 1992 году, живет в Германии**

Самое, конечно, может быть, позорное, не знаю, это, конечно, чувство усталости от всего этого. То есть, если поначалу я какие-то безумные количества денег куда-то посылала, там каждый, кто просил, я ну хотя бы там сколько-то куда-то там отсылала, отсылала одноклассникам, которые очень много волонтерили и до сих пор волонтерят, это те, кто там, в Украине. И они работают, и я знаю, что они отдают по половине минимум своей зарплаты, которая совсем не маленькая. Я вначале тоже как бы. А вот в какой-то момент... Ну, во-первых, я безумно устала, во-вторых, появились какие-то... всякие разные... как это сказать, Berichte... Сообщения, что, ну... Это не только где-нибудь там в телеграме, это и мои друзья там тоже говорили: Таня, лучше тебе этого не знать. Всякие разные, не знаю, взятки военкомам, там, не знаю, что-то не доходит, гуманитарка, которая вдруг идет не туда, гуманитарка, которая начинает продаваться в магазинах... И вот, вот тут мое запретное чувство, я считаю. Я использовала эти разговоры для того, чтобы оправдать свое... выстраивание стены своей. Ну как бы для себя. Для оправдания. Хотя я понимала, что да, кто-то что-то делает ужасно, но вот те люди, которых я знаю, они же не прекращают бороться! А я прекратила. В том плане, что я себе сказала: ну блин! Ну почему? У меня вот то, вот то, у меня сын, у меня там пятое-десятое. Я не могу, я не могу на какой-то там долгосрочной основе вот столько денег, как я вначале. Ну, я не в состоянии. Да? А может быть, я бы и была бы в состоянии, если бы я там себе во всем отказывала. Ну там, не во всем. Но потому что не хотелось.

### **Тетяна, 54 роки, IT-фахівчиня, виїхала з України 1992 року, проживає в Німеччині**

*Звісно найбільше, можливо, ганебне, не знаю, це відчуття втоми від усього цього. Тобто, якщо спочатку я якісь неосяжні суми грошей кудись надсилала, там кожен, хто просив, я ну хоча б там скількись кудись там відсилала, відсилала однокласникам, які дуже багато волонтерили і досі волонтерять, це ті, хто там, в Україні. І вони працюють, і я знаю, що вони віддають мінімум по половині своєї зарплати, яка зовсім не маленька. Я спочатку теж начебто так. А потім у якийсь момент... Ну, по-перше, я шалено втопилася, по-друге, з'явилися якісь... усілякі різні... як це сказати, Berichte... Повідомлення, типу, ну... Це не тільки десь там у телеграмі, це і мої друзі там теж говорили: Таня, краще тобі цього не знати. Усілякі різні хабарі військкомам, там, не знаю, щось не доходить, гуманітарка, яка раптом іде не туди, гуманітарка, яка починає продаватися в магазинах... І ось, ось тут моє заборонене почуття, я вважаю. Я використовувала ці розмови для того, щоб виправдати своє... вибудовування стіни своєї. Ну ніби для себе. Для виправдання. Хоча я розуміла, що так, хтось щось робить жадливо, але ось ті люди, яких я знаю, вони ж не припиняють боротися! А я припинила. У тому плані, що я собі сказала: тряся! Ну чому? У мене ось це, ось те, у мене син, у мене там п'яте-десяте. Я не можу, я не можу на якійсь там довгостроковій основі ось стільки грошей, як я спочатку. Ну, не в змозі я. Так? А можливо, я б і була б у змозі, якби я там собі в усьому відмовляла. Ну там, не в усьому. Але тому що не хотілося.*





### **Tatjana, 54, IT-Spezialistin, 1992 aus der Ukraine ausgereist, lebt in Deutschland**

*Das beschämendste ist wahrscheinlich das Gefühl der Ermüdung von all dem, denke ich. Also, am Anfang habe ich ganz irrealen Summen Geld irgendwohin überwiesen, jedem, der darum gebeten hat, wenigstens ein bisschen hierhin und dorthin, den Klassenkameraden, die alle als Freiwillige gearbeitet haben und das auch jetzt noch tun, also die, die dort sind, in der Ukraine .... Die arbeiten ja auch, und ich weiß, dass sie mindestens die Hälfte ihrer Gehälter spenden, und die sind nicht klein. Das hab ich am Anfang auch gemacht. Aber ab einem bestimmten Moment ... Also, erstens war ich einfach unfassbar müde, erschöpft, zweitens, kamen da so ... ganz unterschiedliche ... wie soll ich sagen "Berichte" ... Nachrichten, dass ... Und das nicht nur irgendwo auf Telegram, nein, meine Freunde haben mir auch davon berichtet: Tanja, besser du weißt das gar nicht. Alle möglichen, na ja, Schmiergelder für das Einberufungsbüro, oder es kommt etwas nicht an, eine Sendung Hilfsgüter, die auf einmal ganz woanders auftaucht, Hilfsgüter, die dann in den Geschäften verkauft werden ... Und hier, hier liegt also mein verbotenes Gefühl, glaube ich. Ich habe diese Nachrichten als Rechtfertigung benutzt dafür ... dass ich eine Wand um mich gezogen habe. Also, ich habe das benutzt für mich. Zu meiner Rechtfertigung. Obwohl ich wusste, ja, manche Leute machen schlimme Sachen, aber die Menschen, die ich kenne, die hören ja nicht auf zu kämpfen! Aber ich habe aufgehört. In dem Sinne, dass ich mir gesagt habe: ach Scheiße! Wozu das alles? Ich hab doch auch alles Mögliche um die Ohren, hab selbst einen Sohn. Ich kann nicht, ich kann einfach nicht über einen so langen Zeitraum immer so viel Geld spenden wie am Anfang. Also, ich hab da nicht die Mittel. Ja? Aber vielleicht hätte ich durchaus die Mittel gehabt, wenn ich mir alle Extras verkniffen hätte. Naja, nicht einmal alle. Aber ich wollte nicht.*

## **22.**

### **Nadeschda, Künstlerin, 36, ist 2020 aus Sankt Petersburg nach Berlin gezogen**

2008 habe ich an einem Programm teilgenommen. Da waren auch Menschen aus Belarus und der Ukraine dabei. Ein Junge und ich wurden richtig Freunde. Ich erinnere mich, dass ich damals eine absolut naive, junge, wunderbare Studentin war. Und er hat schon damals davon gesprochen, schau, hier die ganze ukrainische Literatur und da die russische Politik ... Ich habe gar nicht verstanden, wovon er sprach. Und ich erinnere mich, wie ich bei einem gemeinsamen Abendessen gesagt habe: Leute, wo ist das Problem? Wie hab ich das nochmal gesagt? ... Wir sind doch alle Russen! Das hab ich gesagt. Ich meinte „Slawen“. Da wurde mir klar, dass das in meinem Kopf, dass das für mich Synonyme sind. In diesem Moment. Alle guckten mich an, schauten so komisch und ich merkte, dass ich was Dummes gesagt hatte. In diesem Moment begann bei mir ein innerer Prozess, eine Bewusstwerdung, dass – ah ja, Russen und Slawen sind nicht dasselbe, es gibt da unterschiedliche, eigene Identitäten. Dieser Denis machte mir dann eine Literaturliste mit ukrainischen Büchern. Schau dir diese Filme an über die Orangene Revolution. Wir waren ein bisschen ineinander verliebt, deswegen war das im Prinzip so eine Art angenehme Weiterbildung. Als das dann 2014 mit der Krim passierte, hab ich mich ihm gegenüber ganz persönlich geschämt. Und ein paar anderen Leuten gegenüber, die ich kannte. Denn ... er



hatte das alles ja schon gesagt. Mir. Und was ich da 2008 gesagt hatte, dass wir alle Russen sind, nun, das ist ja eine direkte Folge davon, wie ich aufgewachsen bin, in welchem Umfeld, ... wie ich sozialisiert war.

### **Надія, художниця, 36 років, переїхала з Петербурга до Берліна в 2020 році**

*У 2008 році я була на одній програмі. І там була молодь з Білорусі та з України. І там ось ми з одним хлопчиною якось дуже зблизилися. І я пам'ятаю, що я була якась абсолютно наївна, свіжа, прекрасна студентка. І він уже тоді там щось говорив, дивись, ось там українські письменники, а ось там російська політика... Я взагалі не розуміла, що він говорить. І я пам'ятаю, що за одним спільним обідом я сказала: Народ, у чому взагалі проблема, ми ж... як я сказала?... Ми ж усі росіяни! Я сказала. Я мала на увазі - слов'яни. Я зрозуміла це у своїй голові, що для мене це були синоніми. У той момент. І на мене, загалом, дуже всі подивилися дивно, і я зрозуміла, що сказала дурість. І, мабуть, у той момент почалася якась робота внутрішня взагалі, усвідомлення, що - ага, росіяни і слов'яни - не одне й те саме, є взагалі різні, свої ідентичності. З цим Денисом, він мені список літератури зробив, українських письменників. Фільми там подивись про Помаранчеву революцію. У нас була така легка закоханість, тому це було, загалом, якесь таке приємне утворення. Коли стався Крим у 2014-му, для мене був просто особистий сором, напевно, перед ним. Ну і ще перед якимось людьми, яких я вже знала. Тому що... ну він же про це говорив вже. Мені. І ось це, що я у 2008 якомусь році сказала, що всі ми росіяни, ну це ж прямий наслідок того, як я зростала, у якому середовищі, як це все... Як я соціалізувалася.*

### **Надежда, художница, 36 лет, переехала из Петербурга в Берлин в 2020 году**

*В 2008 году я была на одной программе. И там были ребята из Беларуси и из Украины. И там вот мы с одним мальчиком как-то очень подружились. И я помню, что я была какая-то абсолютно наивная, свежая, прекрасная студентка. И он уже тогда там что-то говорил, смотри, вот там украинские писатели, а вот там российская политика... Я вообще не понимала, что он говорит. И я помню, что за одним обедом совместным я сказала: ребята, в чем вообще проблема, мы же... как я сказала?... Мы же все русские! Я сказала. Я имела в виду – славяне. Я поняла это в своей голове, что для меня это были синонимы. В тот момент. И на меня, в общем, очень все посмотрели определенным образом, и я поняла, что я сказала глупость. И, видимо, в тот момент началась какая-то работа внутренняя вообще, осознание, что – ага, русские и славяне – не одно и то же, есть вообще разные, свои идентичности, вот. С этим Денисом, он там мне список литературы сделал, украинских писателей. Фильмы там посмотри про Оранжевую революцию. У нас была такая легкая влюбленность, поэтому это было, в общем, какое-то такое приятное образование. Когда случился Крым в 2014-м, для меня был просто личный стыд по отношению, наверное, к нему. Ну и еще к каким-то людям, которых я уже знала. Потому что... ну он ведь про это говорил уже. Мне. И вот это, что я в 2008 каком-то году сказала, что все мы русские, ну это же прямое следствие того, как я росла, в какой среде, как это всё... Как я социализировалась.*

**23.**



### **Андрей, 56 лет, театральный режиссер, живет в Тель-Авиве**

Я уехал из России 30 лет назад, и вся моя жизнь после этого не была с Россией связана. Я себя никак не ассоциирую ни с чем, я вроде порвал со всем этим. Но это не до конца правда. Потому что, например, 2014 год, когда произошёл захват Крыма, я должен был уехать на стажировку к польскому режиссеру Кристиану Лупа. Уже все было решено, дали деньги, согласовали. Он должен был в Александринке ставить, в Питере. И он отменил поездку из-за оккупации Крыма. И я расстроился, потому что не смог к нему поехать на стажировку! То есть, я естественно понимал, почему он это сделал. Но я расстроился, понимаешь? И сегодня мне стыдно за это.

Окей, это был 2014 год, 10 лет назад. Но для меня это важно, из этих мелочей ведь и складывалась жизнь, и сложился этот режим. И когда ты сегодня это вспоминаешь, ты все равно выставляешь себе какой-то счет. То есть это тоже моя вина, что я тогда так думал, и ведь все мы это и легитимизировали. Ведь есть нечто вроде Всемирной энергии: мы все посылали что-то туда, такую энергию благодушия, желания, чтобы все было хорошо, это абсолютно не запрещено, но оно и позволяет случиться в результате тому, что случилось. Поэтому все это не дает мне возможность чувствовать себя абсолютно чистым.

### **Андрій, 56 років, театральный режисер, живе в Тель-Авіві**

*Я виїхав із Росії 30 років тому, і все моє життя після цього не було з Росією пов'язане. Я себе ніяк не асоціюю ні з чим, я начебто порвав з усім цим. Але це не до кінця правда. Тому що, наприклад, коли відбувся захват Криму, я мав поїхати на стажування до польського режисера Крістіана Лупа. Уже все було вирішено, дали кошти, погодили. Він мав в Олександринці ставити, у Пітері. І він скасував поїздку через окупацію Криму. І я засмутився, бо не зміг до нього поїхати на стажування! Тобто, я звісно розумів, чому він це зробив. Але я засмутився, розумієш? І сьогодні мені соромно за це.*

*Окей, це був 2014 рік, 10 років тому. Але для мене це важливо, з цих дрібниць адже і складалося життя, і склався цей режим. І коли ти сьогодні це згадуєш, ти все одно виставляєш собі якийсь рахунок. Тобто це теж моя провина, що я тоді так думав, і адже всі ми це й легітимізували. Адже є щось на кшталт Всесвітньої енергії: ми всі посилали щось туди, таку енергію доброзичливості, бажання, щоб усе було добре, це абсолютно не заборонено, але воно й дає змогу трапитися в результаті тому, що трапилося. Тому все це не дає мені можливості почуватися абсолютно чистим.*

### **Andrej, 56, Theaterregisseur, lebt in Tel Aviv**

*Ich habe Russland vor dreißig Jahren verlassen, und mein ganzes Leben danach hatte nichts mehr mit Russland zu tun. Ich fühle mich mit nichts mehr dort verbunden, es war so, als hätte ich mit allem gebrochen. Aber das ist nicht ganz wahr. Denn als 2014, zum Beispiel, die Krym annektiert wurde, da hatte ich ein Engagement für eine Zusammenarbeit mit dem polnischen Regisseur Krystian Lupa. Es war schon alles*



*entschieden, die Finanzierung stand, die Planung auch. Die Aufführung sollte im Alexandrinski Theater in Sankt Petersburg stattfinden. Und Lupa hat das Gastspiel dann abgesagt, wegen der Okkupation der Krym. Und ich war enttäuscht, dass die Zusammenarbeit mit ihm geplatzt ist! Das heißt, ich habe natürlich verstanden, warum er das gemacht hat. Aber ich war enttäuscht, verstehst Du? Und heute schäme ich mich dafür.*

*Okay, das war 2014, vor zehn Jahren. Aber für mich ist das wichtig, aus diesen Kleinigkeiten formt sich ja das ganze Leben, formte sich schließlich auch dieses Regime. Und wenn ich heute daran denke, dann ist das auch eine Art Abrechnung mit mir selbst. Heißt: das ist auch meine Schuld, weil ich damals so gedacht habe; wir alle haben das auch irgendwie legitimiert. Es gibt so eine Art Welt-Energie: da speisen wir alle ein, so eine wohlwollende Energie des Wunschdenkens, dass alles gut werden soll, das ist ganz und gar nicht verboten, aber das führt im Resultat eben zu dem, was geschehen ist. Das alles erlaubt mir auch nicht, mich absolut "rein" und unschuldig zu fühlen.*

## **24.**

### **Анна, 52 года, россиянка, писательница, уехала из России в Германию в 2022 году**

У нас чудеснейший детский хор был в музыкальной школе, и мы, родители, могли всегда присутствовать на этих занятиях. И это бывало всегда раз в неделю, по вечерам, и после всех каких-то прочих занятий мы все собирались в этом классе, где стоял рояль, дети выстраивались и пели. Они пели Баха, они пели Генделя, в какой-то момент они Чайковского пели, то есть, ну, классику. А этот класс, он так устроен, что у него с двух сторон большие окна, полностью, все стены состоят из окон, и за окнами – темнота. И вот я помню, что я сижу, и дети поют невероятно красивыми вот этими своими чудесными голосами, невинными совершенно. И дети поют, а за окнами для меня – война. И у меня было какое-то тяжелейшее чувство. Это может быть тринадцатый, четырнадцатый, но это не было связано с войной. Это было связано с моим чувством. В России. Что вот здесь мы сейчас в этом стеклянном классе, прозрачном, с детьми, в этом хрупком классе, и они поют, дети поют какие-то потрясающие вещи, они такие невинные, а за окнами – война. Она бушует там. Там смерть. Там разрушения. Там дно, там ад. Но здесь мы в нашем маленьком кругу, таком хрупком, в котором поют дети. И это очень трагическое чувство. Оно было у меня очень острое. Я его испытывала всякий раз, когда я входила в этот класс, когда я слушала, как они поют. С чем это связано? Это не связано было с войной или с чем-то, это не связано с Путиным или оппозицией или с чем-то еще, это было все время, если говорить, с чем это было для меня связано, это с тем, что я все время чувствовала, что мы находимся в бездне. Что мы в России находимся в аду. И что этим детям угрожает опасность. И наш маленький мир абсолютно вот так – пф – можно разрушить. И что он, можно сказать, не существует. То, что мы продолжаем петь, когда мы летим в бездну, это не значит, что мы спасемся. Понимаешь? С этим



чувством я жила в России. Может быть, это мое отсутствие чувства вины, оно связано именно с этим чувством, что я нахожусь в бездне, что мы летим в бездну. Которое существует у меня много-много лет. В России. С которым я жила. Которое стало частью меня. Потому что я это и так знала, что это бездна, я и так понимала, что эта война идет. И я ее точно не создавала. Я как могла своими маленькими лапками как-то там бултыхалась. Я это фиксировала внутри себя. Я знала это. И поэтому у меня нет этого чувства вины, понимаешь, возможно, моя вина в том, что у меня нет этого чувства вины. Понимаешь?

**Анна, 52 роки, росіянка, письменниця, виїхала з Росії до Німеччини 2022 року**

*У нас чудовий дитячий хор був у музичній школі, і ми, батьки, могли завжди бути присутніми на цих заняттях. І це бувало зазвичай раз на тиждень, ввечері, і після всіх якихось інших занять ми всі збиралися в цьому класі, де стояв рояль, і діти співали. Вони співали Баха, вони співали Генделя, іноді вони Чайковського співали, тобто, класику. А цей клас, він так влаштований, що в нього по обидві сторони великі вікна, повністю, всі стіни з вікон, і за вікнами - темрява. І ось я пам'ятаю, що я сиджу, і діти співають неймовірно гарними цими своїми чудовими голосами, безневинними абсолютно. І діти співають, а за вікнами для мене - війна. І в мене було якесь надзвичайно важке почуття. Це може бути тринадцятий, чотирнадцятий, але це не було пов'язано з війною. Це було пов'язано з моїм почуттям. У Росії. Що ось тут ми зараз у цьому скляному класі, прозорому, з дітьми, у цьому тендітному класі, і вони співають, діти співають зворушливо гарно своїми прекрасними чистими голосами, а за вікнами - війна. Вона вирує там. Там смерть. Там руйнування. Там дно, там пекло. Але тут ми в нашому маленькому колі, такому крихкому, в якому співають діти. І це дуже трагічне почуття. Воно було в мене дуже гостре. Я його відчувала щоразу, коли входила в цей клас, коли я слухала дитячий спів. Із чим це пов'язано? Це не пов'язано було з війною або з чимось, це не пов'язано з Путіним або опозицією, або з чимось ще, це було весь час, якщо казати, з чим це було для мене пов'язано, це з тим, що я весь час відчувала, що ми перебуваємо в безодні. Що ми в Росії перебуваємо в пеклі. І що цим дітям загрожує небезпека. І наш маленький світ абсолютно ось так - пф - можна зруйнувати. І його, можна сказати, не існує. Те, що ми продовжуємо співати, коли летимо в безодню, це не означає, що ми врятуємося. Розумієш? Із цим почуттям я жила в Росії. Можливо, моя відсутність почуття провини, вона пов'язана саме з цим почуттям, що я перебуваю в безодні, що ми летимо в безодню. Яке існує у мене багато-багато років. У Росії. З яким я жила. Яке перетворилась на частину мене. Тому що я це і так знала, що це безодня, я і так розуміла, що ця війна йде. І я її точно не створювала. Я як могла своїми маленькими лапками якось там бовталася. Я це фіксувала всередині себе. Я знала це. І тому в мене немає цього почуття провини, розумієш, можливо, моя вина в тому, що в мене немає почуття провини. Розумієш?*

**Anna, 52, Russin, Schriftstellerin, hat Russland 2022 verlassen und lebt jetzt in Deutschland**

*An der Musikschule gab es einen wundervollen Kinderchor, und wir Eltern konnten bei den Proben immer dabei sein. Das war einmal in der Woche, abends. Nach einem Tag voller Arbeit und Erledigungen kamen wir alle in diesem Raum zusammen. Da stand ein Flügel, die Kinder stellten sich auf und sangen. Sie sangen*



*Bach, sie sangen Händel, einmal sangen sie Tschaikowsky, Klassik also. Der Raum hatte auf beiden Seiten große Fenster, die Wände bestanden ganz aus Fenstern, und hinter den Fenstern lag die Dunkelheit..*

*Ich erinnere mich, wie ich dort sitze und die Kinder singen mit diesen unglaublich schönen, mit ihren wundervollen, völlig unschuldigen Stimmen. Die Kinder singen, und hinter den Fenstern ist für mich - Krieg. Ich fühlte eine erdrückende Schwere. Es war vielleicht 2013 oder 2014, aber es hatte nicht mit dem Krieg zu tun. Es hatte mit meinem Gefühl zu tun. Hier, in Russland. Dass wir jetzt in diesem gläsernen Kreis zusammen sind, mit den Kindern in diesem zerbrechlichen Raum, und sie singen, die Kinder singen erstaunliche Dinge, sie sind so unschuldig, und hinter den Fenstern ist Krieg. Er wütet da draußen. Da ist der Tod. Da ist Zerstörung. Da ist das Ende. Da ist die Hölle. Aber wir sind hier in unserem kleinen zerbrechlichen Kreis, wo die Kinder singen. Das ist ein sehr tragisches Gefühl. Ein sehr dramatisches. Ich spürte es jedes Mal, wenn ich diesen Raum betrat, wenn ich ihr Singen hörte.*

*Woher das kam? Das hatte nicht mit dem Krieg zu tun, nicht mit Putin oder der Opposition oder so was, das war immer da. Wenn ich erklären soll, woher das kam? Weil ich die ganze Zeit gespürt habe, dass wir am Abgrund stehen. Dass wir in Russland in der Hölle sind. Und dass den Kindern deswegen Gefahr droht. Und unsere kleine Welt einfach so – puff – zerstört werden kann. Dass sie, man könnte sagen, gar nicht existiert. Dass wir weitersingen, während wir in den Abgrund stürzen, heißt nicht, dass wir gerettet werden. Verstehst du? Mit diesem Gefühl habe ich in Russland gelebt.*

*Vielleicht hat mein fehlendes Schuldbewusstsein genau mit diesem Gefühl zu tun, dass ich am Abgrund stehe, dass wir in den Abgrund stürzen. Mit dem ich schon viele viele Jahre gelebt hatte. In Russland. Das ein Teil von mir wurde. Weil ich wusste, dass es der Abgrund ist, weil ich wusste, dass der Krieg schon läuft. Und ich habe ihn gewiss nicht mit verursacht. Mit meinen kleinen Pfötchen habe ich so gut es ging dagegen angepaddelt. Ich habe in meinem Inneren sozusagen Protokoll geführt. Ich wusste es. Und deswegen habe ich kein Schuldgefühl, weißt du. Vielleicht ist das meine Schuld, dass ich kein Schuldgefühl habe, verstehst du?*

**25.**

### **Светлана, 53 года, москвичка, предпринимательница**

Тут одна моя подруга-психолог предложила знакомых собрать, чтобы мы своими чувствами поделились. А как же это сегодня возможно? Если я им про свои чувства рассказывать буду, я же и про контекст должна. А как я узнаю, что они не пропутинские? Чувства сегодня надо скрывать, прятать, зашивать в подушку, а так хочется дать по башке всем этим мерзким теткам в парикмахерской, которые обсуждают квартиры в Мариуполе, а тех, кто летом в Крым едет, я уже давно ненавижу. Но просто зубы сжимаю и говорю себе: «Потом, потом расквитаемся!»

Представляешь, в январе я еду за рулем по МКАДу, а навстречу мне машины с буквами Z. Я так разозлилась, думаю, как быть? Открыла окно и выставила руку со средним пальцем на мороз. Фак! А потом пытаюсь эту руку засунуть назад, а палец средний уже не сгибается, застыл там на холоде и не может никак согнуться. Так и ехала полчаса с этим выставленным средним пальцем.



### **Світлана, 53 роки, москвичка, підприємниця**

*Тут одна моя подруга-психолог запропонувала знайомих зібрати, щоб ми своїми почуттями поділилися. А як же це сьогодні можливо? Якщо я їм про свої почуття розповідатиму, я ж і про контекст повинна. А як я дізнаюся, що вони не пропутінські? Почуття сьогодні треба приховувати, ховати, зашивати в подушку, а так хочеться дати по голові всім цим мерзенним тіткам у перукарні, які обговорюють квартири в Маріуполі, а тих, хто влітку в Крим їде, я вже давно ненавиджу. Але просто зуби стискаю і кажу собі: "Потім, потім розквітаємося!"*

*Уявляєш, у січні я їду за кермом МКАДом, а назустріч мені машини з літерами Z. Я так розлютилася, думаю, як бути? Відкрила вікно і виставила руку із середнім пальцем на мороз. Фак! А потім намагаюся цю руку засунути назад, а палець середній уже не згинається, застиг там на холоді й не може ніяк зігнутися. Так і їхала півгодини з цим виставленим середнім пальцем.*

### **Swetlana, 53, Moskauerin, Unternehmerin**

*Eine Freundin – eine Psychologin – hat kürzlich vorgeschlagen, dass wir doch unsere Bekannten einladen sollen, um mit ihnen über unsere Gefühle zu reden. Aber wie soll das heutzutage gehen? Wenn ich etwas über meine Gefühle erzählen soll, dann muss ich ja auch den Kontext erwähnen. Und woher weiß ich, dass sie nicht Pro-Putin sind? Gefühle muss man heute verstecken, verbergen, ins Kopfkissen einnähen; den fiesen Tanten im Friseursalon möchte eine verpassen, wenn sie über Wohnungen in Mariupol sprechen, und die, die im Sommer auf die Krym fahren, die hasse ich schon lange. Aber ich beiße nur die Zähne zusammen und sag mir: "Später, später wird abgerechnet".*

*Stell dir vor, im Januar fahre ich mit dem Auto über die Moskauer Stadtautobahn, und mir entgegen kommen Autos mit dem Z-Buchstaben. Ich wurde so wütend, denke, was mach ich jetzt? Da hab ich das Fenster runtergekurbelt und meinen Mittelfinger rausgehalten, im Frost. Fuck! Als ich dann versuche, die Hand wieder reinzunehmen, da lässt sich der Mittelfinger nicht mehr knicken, eingefroren draußen in der Kälte, er ließ sich einfach nicht mehr knicken. Eine halbe Stunde bin ich so gefahren mit diesem rausgestreckten Fuckfinger.*

**26.**

### **B., 53 Jahre alt, Journalistin, hat Russland 1993 verlassen und lebt in Deutschland**

Ich will nicht, dass der Krieg weitergeht. Jeden Tag denke ich, wie furchtbar das ist. Putin ist bis an die Zähne bewaffnet. Neue Fabriken werden gebaut. Es gibt Menschen über Menschen. Und in der Ukraine werden die Probleme mehr und mehr. Es wird immer schwerer. Selenskyj und seine Macht hängen am seidenen Faden, alles ist dort sehr schwierig. Ich weiß nicht. Ich weiß nicht ... Und allein die Sprache des Krieges: Gebt uns mehr davon und hiervon, dann können wir dies oder das – das erscheint mir auch Wahnsinn. Ich glaub's nicht ... ich kann nicht daran glauben an diese Rhetorik. Mir gefallen auch diese Analogien mit Hitler nicht, ich glaube, das ist jetzt eine andere Zeit, und die



Menschen müssen darüber nachdenken, andere Auswege aus dieser Situation zu finden als den Tod, dieses sinnlose Sterben, unzählige Menschen jeden Tag.

Ich glaube, dass ein Waffenstillstand eine Chance wäre. Vielleicht nur eine kleine Chance, aber eine Chance, eine neue Wendung. Dann könnte man weiter nachdenken. Mit wem verhandeln und wie? Aber es wäre ein anderer Prozess. Das heißt, wir würden in einer anderen Welt leben. Wir würden dann alle über Frieden reden, über Chancen und uns etwas einfallen lassen. Wenn wir aber immer über Krieg reden, dann wird es auch nur Krieg geben. Auch in uns selbst. Der Krieg wird in uns und aus uns geboren, wir bleiben dann seine Botinnen. Obwohl, wir Frauen haben damit eigentlich gar nichts zu tun. Wir tragen ihn zwar weiter, aber wir haben keine Chance über Frieden zu reden. Dass wir selbst einen Ausweg finden müssen und uns nicht einer Kriegslogik unterwerfen, das finde ich wichtig.

Ja, jetzt ist das vielleicht verboten, und wir werden von allen Seiten dafür kritisiert. Und manchmal sind solche Versuche tatsächlich einfach nur lächerlich. Wir alten Friedensstifter, manchmal sehen wir lächerlich und altmodisch aus, aber wir müssen uns etwas einfallen lassen, damit wir über Frieden sprechen können. Heißt das jetzt, dass Gedanken über den Frieden verbotene Gefühle sind?

***В., 53 роки, журналістка, виїхала з Росії 1993 року, живе в Німеччині***

*Мені не хочеться, щоб тривала війна. Щодня мені здається, що це жахливо. Путін озброєний під зав'язку. Будуються нові заводи. Людей без ліку. А в Україні починаються проблеми все більше і більше. Їм все складніше. Зеленський взагалі, його влада тримається на волоссі, усе дуже зараз там складно. Я не знаю. Я не знаю... І сама по собі ось ця мова війни - дайте нам більше, тоді там ми це, вона мені теж здається жахливою. Я не вірю, я не можу в це повірити, у цю риторіку. Мені не подобаються ці аналогії з Гітлером теж, мені здається, це інший час, і люди повинні думати, щоб інші виходи із ситуації знаходити, ніж ось ця загибель, даремна безглузда загибель людей, величезної кількості кожного дня.*

*Мені здається, якби було припинення вогню, з'явився б хоч якийсь шанс. Нехай це маленький шанс, але це шанс, новий поворот. І далі вже можна було б щось думати. З ким там вести перемовини, як саме. Але це був би вже інший процес. Тобто ми б жили вже в іншому світі. Тоді б ми всі говорили б про мир, про шанси, і придумували б їх, а зараз ми говоримо про війну. А якщо ми говоримо про війну, то тільки війна і народжується. З нас зокрема. Вона народжується в нас, ми її провідники нібито далі. Хоча ми, жінки, до цього взагалі не маємо стосунку. Ми її проводимо далі, а в нас немає жодних шансів говорити про мир. Те, що ми самі маємо знаходити вихід, а не підкорятися військовій логіці, мені здається, це важливо. Так, це, можливо, зараз заборонено, тому що нас усі закидають. Іноді такі спроби, вони смішні. Такі старі якісь миротворці, що виглядають смішно і несучасно, але щось треба придумати, щоб ми могли говорити все ж про мир. Чи означає зараз, що думки про мир - це заборонені почуття?*

***В., 53 года, журналистка, уехала из России в 1993 году, живет в Германии***





*Мне не хочется, чтобы продолжалась война. Каждый день мне кажется, что это ужасно. Путин вооружен до зубов. Строятся новые заводы. Людей море. А в Украине начинаются проблемы все больше и больше. Им все сложнее. Зеленский вообще, его власть держится на волоске, все очень сейчас там сложно. Я не знаю. Я не знаю... И сам по себе вот этот язык войны – дайте нам больше, тогда там мы это, он мне тоже кажется чудовищным. Я не верю, я не могу в это поверить, в эту риторичку. Мне не нравятся эти аналогии с Гитлером тоже, мне кажется, это какое-то другое время, и люди должны думать, чтобы какие-то другие выходы из ситуации находить, чем вот эта гибель, бесполезная гибель людей, огромного количества каждый день.*

*Мне кажется, если бы было прекращение огня, появился бы какой-то шанс. Пусть это маленький шанс, но это какой-то шанс, какой-то новый поворот. И дальше уже можно было бы что-то думать. С кем там переговоры, как. Но это был бы уже другой процесс. То есть мы бы жили уже в другом мире. Тогда бы мы все говорили бы о мире, о шансах, и придумывали бы их, а сейчас мы говорим о войне. А если мы говорим о войне, то только война и рождается. Из нас в том числе. Она рождается в нас, мы ее проводники как бы дальше. Хотя мы, женщины, к этому вообще не имеем отношения. Мы ее проводим дальше, а у нас нет шансов говорить про мир. То, что мы сами должны находить выход, а не подчиняться военной логике, мне кажется, это важно. Да, это, может быть, сейчас запрещено, потому что нас все закидают. Иногда такие попытки, они смешны. Такие старые какие-то миротворцы, мы выглядим смешно и старомодно, но что-то надо придумать, чтобы мы могли говорить все-таки о мире. Значит ли сейчас, что мысли о мире – это запретные чувства?*

**27.**

**Татьяна, 54 года, IT-специалистка, уехала из Украины в 1992 году, живет в Германии**

- Моя мама, например, она понимает, что ну... там дом. В общем-то она собирается возвращаться, да, естественно... Ну как естественно, потому что тут ее никто не оставит. Она, может быть, и не хотела бы возвращаться, но как, как?

- Ну, пока война идет.

- Ну, пока война идет. А... Вот еще одно. (пауза) Боязнь, что война остановится. И придется возвращаться. Я с ужасом понимаю, что иногда я тоже, и моя мама, то есть... Страшное чувство, вот о нем точно нельзя никому говорить. Потому что... Пока мои родители были там, я просто мечтала о том, чтобы война остановилась, да? Но вот как-то вот сейчас, и для тех, кто вообще только начинает здесь, мы вообще не понимаем, что будет дальше. Ну как, их там оставят или всех попросят? И это... Я думаю, что это у очень многих украинцев. С одной стороны, конечно, как бы вроде хочется, чтобы закончилась война, а с другой стороны, ну, пока она идет... Я думаю, что это понимают и те, кто там, с той стороны, и от этого вот эта ненависть становится еще больше. Я не думаю, что кто-то это прямо проговаривает. Даже для себя. Каждый тебе скажет – нет, что ты! Но где-то: а шо? А дальше что? Это очень verboten, да? Так



сказать. Об этом даже думать или говорить. Но я почти уверена, ну, я просто замечаю иногда, что я размышляю вот, что с мамой будет, что как. Я не знаю, что она думает, если честно. Вот. И потом я посмотрю новости в телефоне, и знаешь, прямо проскальзывает, не, ну пока идет. Типа. Пусть идет дальше. Что-то такое вот, знаешь, сам ужасаешься, ну, не ужасаешься, но сам дергаешься и думаешь: боже мой, какой ужас, но я же не могу хотеть! Ну, этого же невозможно хотеть. Конечно, я не хочу, но где-то вот как будто, а снова вот посмотрю в новости, ну ладно. Значит, хорошо все, все хорошо, все идет дальше.

**Тетяна, 54 роки, IT-фахівчиня, виїхала з України 1992 року, проживає в Німеччині**

- Моя мама, наприклад, вона розуміє, що ну... там дім. Загалом вона збирається повертатися, так, звичайно... Ну як звичайно, тому що тут її ніхто не залишить. Вона, можливо, і не хотіла б повертатися, але як, як?

- Ну, поки війна триває.

- Ну, поки війна триває. А... Ось ще одне. (пауза) Побоювання щодо того, що війна зупиниться. І доведеться повертатися. Я з жахом усвідомлюю, що іноді я теж, і моя мама, тобто... Страшне почуття, ось про нього точно не можна нікому говорити. Тому що... Поки мої батьки були там, я просто мріяла про те, щоб війна зупинилася, так? Але ось зараз, і для тих, хто взагалі тільки починає тут, ми взагалі не розуміємо, що буде далі. Ну як, їх там залишать чи всіх попросять на вихід? І це... Я думаю, що це в дуже багатьох українців. З одного боку, звісно, начебто начебто хочеться, щоб закінчилася війна, а з іншого боку, ну, поки вона триває... Я думаю, що це розуміють і ті, хто там, з тієї сторони, і від того ненависть стає ще більшою. Я не думаю, що хтось це прямо промовляє. Навіть для себе. Кожен тобі скаже - ні, що ти! Але десь: а шо? А далі що? Це дуже verboten, так? Так сказати. Про це навіть думати чи говорити. Але я майже впевнена, ну, я просто помічаю інколи, що я розмірковую ось, що з мамою буде, що як. Я не знаю, що вона думає, якщо чесно. Ось. І потім я подивлюся новини в телефоні, і знаєш, прямо прослизає повз, ні, ну поки що триває. Типу. Нехай триває далі. Щось таке ось, знаєш, сам жахаєшся, ну, не жахаєшся, але сам смикаєшся і думаєш: боже мій, який жах, але я ж не можу цього хотіти! Ну, цього ж неможливо хотіти. Звісно, я не хочу, але десь ось начебто, а знову ось подивлюся новини, ну гаразд. Значить, добре все, все добре, все добре, все триває далі.

**Tatjana, 54, IT-Spezialistin, 1992 aus der Ukraine ausgereist, lebt in Deutschland**

- Meine Mama, zum Beispiel, sie weiß, in der Ukraine ist, nun ... ihr Haus. Also im Prinzip will sie wieder zurück, natürlich ... obwohl, was heißt natürlich, hier [in Deutschland] liebe man sie ja auch nicht bleiben. Vielleicht würde sie auch nicht zurückgehen wollen, aber wie, wie?

- Jetzt ist ja noch Krieg.

- Ja, jetzt ist noch Krieg. Aber ... Also, da ist noch etwas. (Pause) Die Angst, dass der Krieg aufhört. Und man zurückgehen muss. Ich bin entsetzt, dass ich manchmal denke, wie meine Mama, also ... das ist ein schreckliches Gefühl, darüber kann ich ganz sicher mit niemandem reden. Weil ... Als meine Eltern noch dort



*waren, da habe ich einfach nur gehofft, dass der Krieg aufhört, ja? Aber jetzt ... auch für die, die sich hier gerade erst etwas aufbauen ... wir wissen alle gar nicht, wie es weitergeht. Also, dürfen sie hierbleiben oder werden alle aufgefordert? Und das ... Ich denke, es geht vielen Ukrainer:innen so. Einerseits, natürlich, will man ganz klar, dass der Krieg aufhört, aber andererseits, während noch Krieg ist ... Ich denke, das wissen auch die, die dort sind, auf der anderen Seite, und davon wird der Hass nur größer. Ich denke nicht, dass jemand das so geradeheraus ausspricht. Nicht einmal vor sich selbst. Jeder wird dir sagen ... aber nein, wo denkst du hin! Aber tief in einem drin: "a scho?" Was weiter? Das ist sehr "verboten", da? Das zu sagen. Da darf man nicht mal dran denken, geschweige denn darüber reden. Aber ich bin fast überzeugt, nun, ich bemerke das jedenfalls immer wieder, dass ich so darüber nachdenke, was wird mit meiner Mama. Ich weiß nicht, wie sie selbst darüber denkt, wenn ich ehrlich bin. So. Und dann lese ich die Nachrichten auf dem Handy, und dann, verstehst du, durchzuckt es mich richtig: noch ist Krieg. So ungefähr. Soll er noch weitergehen! Also etwas in der Art, verstehst du, du bist selbst entsetzt, also vielleicht nicht entsetzt, aber du zuckst zusammen und denkst: oh mein Gott, wie entsetzlich, das kann ich doch nicht wirklich wollen! Das ist doch unmöglich, das zu wollen. Natürlich, ich will das nicht, aber irgendwie dann doch, und ich lese wieder die Nachrichten, alles unverändert. Also ist alles okay, alles geht weiter so.*

**28.**

### **Олена, 32 роки, бухгалтер, Київ**

Єдина людина, яка щиро радіє навіть від найменших радісних подій вдома, мій чоловік. Він на передовій. Скажу навіть більше, з самого початку ми домовилися з його мамою про те, що розповідаємо і пишемо йому тільки хороше. Він щиро потішається, коли в нас гарний настрій, коли діти здорові й хизуються шкільними досягненнями. Це додає йому сил, робить його витривалим.

Я дуже чекаю на нього і боюся, коли він повернеться, це буде інша людина. Уперше, коли він приїхав з фронту, мені було страшно: чи зможе він адаптуватися до нормального життя, чи зможе він говорити на теми, далекі від воєнних дій, чи зможе він спати. Перші кілька ночей я не вимикала світло. Раптом він прокинеться серед ночі і не зрозуміє, де він. Багато чула історій подібних. Я боялася розмовляти з ним і одразу запитала: чи є якісь заборонені теми відтепер. Але чоловік мене заспокоїв і попросив щоб я поводила себе з ним, як раніше. Мені хочеться вірити в те, що разом ми вистоїмо в цій війні і збережемо кохання.

### **Елена, 32 года, бухгалтер, Киев**

*Единственный человек, который искренне рад малейшим радостным событиям дома, мой муж. Он на передовой. Скажу даже больше, с самого начала мы договорились с его мамой о том, что говорим и пишем ему только хорошее. Он рад, когда у нас хорошее настроение, когда дети здоровы и хвастают школьными успехами. Это позволяет ему держаться и придает сил.*



*Я очень жду его и боюсь, когда он вернется, это будет другой человек. Впервые когда он приехал с фронта, мне было страшно: сможет ли он адаптироваться к нормальной жизни, сможет ли он говорить о вещах, далеких от военных действий, сможет ли он спать. Первые несколько ночей я не выключала свет. Вдруг он ночью проснется и не поймет, где он. Много слышала историй таких. Я боялась разговаривать с ним и сразу спросила: если ли какие-то запретные темы теперь. Но муж меня успокоил и попросил чтобы я вела себя, как раньше. Мне хочется верить в то, что вместе мы выстоим в этой войне и сохраним любовь.*

**Jelena, 32, Buchhalterin, Kyjiw**

*Der einzige Mensch, der sich aufrichtig über jede kleinste Kleinigkeit und gute Nachricht von zu Hause freut, ist mein Mann. Er kämpft an vorderster Front. Von Anfang an haben seine Mutter und ich vereinbart, dass wir ihm nur Gutes sagen oder schreiben. Er ist froh, wenn wir gute Laune haben, wenn die Kinder gesund sind und mit ihren schulischen Erfolgen prahlen. Das hält ihn aufrecht und gibt ihm Kraft.*

*Ich freue mich sehr auf ihn und habe Angst, dass er als anderer Mensch zurückkommt. Als er das erste Mal von der Front kam, hatte ich Angst: Kann er sich an das normale Leben gewöhnen, kann er über Dinge fernab vom Krieg sprechen, wird er schlafen können. Die ersten paar Nächte ließ ich das Licht brennen. Falls er nachts plötzlich aufwacht und nicht weiß, wo er ist. Ich habe viele solche Geschichten gehört. Ich hatte Angst, mit ihm zu reden und fragte gleich, ob es irgendwelche Tabuthemen gibt. Aber mein Mann hat mich beruhigt und mich gebeten, mich so zu verhalten wie früher. Ich möchte glauben, dass wir den Krieg gemeinsam überstehen und unsere Liebe bewahren.*